

הקדמה

מבוא הספר ותולדות המחבר מנחם בן סרוק
מאת המעריך.

זמירות, חתרה (מתהותיה) * חסין, חרג, חלכאים, וכו'. ואני חמה על קצת מחכמי הדור שראו **מחברת מנחם** ולא הביאו ספר זה ברשימת ספרי רס"ג * ויהי מה * נראה כי אותו ספר פתרוני רב סעדיה לא היה ספר שרשים ממש, אלא פתרון קצת מלות שחרש בהן רס"ג דבר מה, כעין ספרו על תשעים מלות שהוא מפרש מתוך לשון חכמים * ואולי ג"כ ספר פתרוני רב סעדיה איננו ממש מלאכת רס"ג, אלא אחרים לקשו מהעתקותיו ומפירושו לספרי הקדש פתרון המלות החמורות, שאם היה שבאמת עשה רב סעדיה ספר שרשים, לא היה זכרו נשכח מפי ראב"ע ושאר קרמונים * ומנחם בן סרוק הוא הראשון אשר העמים על שמו המלאכה הגדולה הזאת, לפיכך אין לתמוה אם מלאכהו דחוקה מאוד מן השלמות, כי לא יולד ליקטיקון בפעם אחר ועל ידי איש אחד, אבל המתחיל במלאכה כבר עשה יותר מכל הבאים אחריו, כי נקל להוסיף על מה שכבר נחחדש * **הקדמה** * מדברי אשר ידעו להלן במשך ההקדמה ירא כל משכיל ויבין כי לא כמשפט שר"ל משפטי * ונתפך הוא כי כל המחברת נעשה בשלמות יתרה אשר לא נעשה כמדהוה בכל ספרי ישראל מני אז ועד היום הזה * ומלבד אשר כל קורא מבין יראה את ירו ההוקה של מנחם בכל אשר כתב, יזכר נא כי גם כל השרשים והבאורים אשר השיג עליהם החכם רונש בן לברש בן רורו של מנחם * כבר הצדיקים לעין השמש הגרול בענקים רבינו יעקב תם, והוכיח כי כלם כנים וברורים ואמתים * גנוים על אדני הדקדוק והמוסרה, ויתברר לו זה ממצע הדברים אשר אעתיק לפניו לרמיון בנואי לרבר על דבר הריב אשר היה לרונש עם מנחם * **המעריך**.

בכל שרש המורה על ענינים שונים מנחם מודיע תהלה לכמה מהלקות הוא מתחלק, כלומר לכמה הוראות הוא משמש, ואח"כ הוא מביא קצת מקראות לדוגמא לכל אחת מההוראות ההן, על הרוב הוא מקצר הרבה, וכשהענין ידוע אינו מפרש כלום * אך בהודמן לפניו פסוק קשה הוא נוהי לב לפרשו, ולפעמים פירושו הרשים ורזים

בהחילי לכתוב תולדות המחבר אבי כל חוקרי לה"ק אודיך קורא משכיל כי כבר הקרימי החכם החוקר ר' שמואל רוד לוצאטו בענין הזה בספרו הנחמד **בית האוצר** [לעמבערג ה'ה"ר"ו], בספר הזה הביא את כל אשר בא לידו, והעתיק כמה דברים הנמצאים בתוך המחברת מנחם, ועוד בספרים וולתו, והנה אין בדעתי להעתיק הדברים כלם מספר המחברת עוד פעם, אך אראך אוי המקום איה הם ומשם תבקשם ותשכיל דבר * אמנם הדברים אשר העתיק שר"ל מכ"י אחרים לא אהדל מתת להם מקום גם פה, ואוסף איהו דברי אשר שיערתי בנפשי בלמדי וחוקרי את הספר המשובח הזה בעת היציא אותו לאור עולם, הן בנוגע לעצם הספר ומדותו, והן בנוגע למעשה המעתיקים אשר העתיקוהו בימים קרמוני גם לא אכחד רחמת לשוני מרבר דבר על אודות המעל אשר מעלו המעתיקים ההם במלאכתם, ובתוכם גם איהו מחכמי זמנינו אשר מהם בקשו להצדיק ומהם בקשו להרשיע את דברי מנחם, גם לא אסוג אהור מהביא מעט דברים מתשובת רונש המשיג את מנחם * ומהרעות רבינו יעקב תם הנלהם לי * ואלה דברי שר"ל בספרו בית האוצר דף י"ז ע"ב *.

מנחם בן יעקב הספרדי
ממשפחת סרוק היה הראשון אשר אסף כל מלות המקרא (גם הארמית שבדניאל ועורא), ועשה מהם ספר שרשים * ובהקמתו וגם בתוך הספר פירש ג"כ קצת מעניני הכמת הרקדוק ומדרכי הלשון והסינמאקס * הן אמת כי הוא מזכיר ספר פתרוני רב סעדיה * ונראה מדבריו של מנחם שהיה הספר דהוא כולל מלות לה"ק על סדר א"ב עיין שרש **הג** בדה"ב (68) * והספר הזה (פתרוני רב סעדיה) נראה שהיה ביד רונש בכתבו השנותיו על רס"ג * כי כן המלות אשר עליהן הוא תופש את רס"ג מסודרות הן על סדר א"ב : אמתה, אהלים, מאירות (משרש ארה לדעת רס"ג) אב (דולני כאב), אל, בעה (נבעו מצפוניו) בצרה, בקרת, בריחיה, גאיונים, גנבתי * נד (בגד), לדעת רס"ג בא ההגר) * דרה (אורם) * רב, רם, היות, הוה, זבירי, זמת, זרים,

זקנה

לחם שרשי ר"י חיוג ור' יונה בן ננאה הכתובים בלשון ערבי.

וכן רשב"ם בן בתו של רש"י כתב [בראשית יח טו] כי מלת כי שלפניה לא, ענינה אבל, וגם זה לקוח ממנחם, וכן מה שכתוב רשב"ם על ויהי לך לאות על ידך [שמות יג ט] כבר אמרו מנחם בשרש ש"ף.

בשרש אדם האריך מנחם לדבר על מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ (קהלת ג כא) להוכיח שאין הפסוק משים ספק בהשארות הנפש, והביא ראיה מניקוד הה"א שהיא נקודה כאן כמשפף ה"א הדייחה ולא כה"א השאלה (ואחרי החזיק רשב"ע זאת שמו לא להוכיח) ועוד ראיה אחרת הביא והוא, כי דרך הלשון בשתי שאלות רצופות שתבא הראשונה בה"א והשנייה במלת אם [הפסוקה היא אם רעה] . אבל כאן באה ה"א בראשונה [העולה היא] וה"א בשנייה [היורדת היא] ושתי הראיות האלה נראה כי הוא מנחם הרה אותן כי רבינו סעדיה בס' האמונות והדעות (מאמר ו' פ"א) פירש גם הוא המקרא הזה באופן שלא יצא ממנו ספק בהשארות הנפש, אך שתי הראיות האלה לא הביא.

וכאן ראוי להוכיח כי מנחם בהביאו ראיה בן מן הנקוד לא חשב שהניקוד נתן מסיני ושהנביאים נקרו ספריהם. אבל הוא מיהס הנקוד אל הסופרים וזה לשונו, ועתה הואיל וקמצו הסופרים העולה ולא פתחוהו וכו', ועתה הואיל ולא התמיהו (פ') ולא נקרו בה"א התמיהה) הסופרים העולה והיורדת, דוורנו ולמדנו כי רוח האדם עולה ורוח הבהמה יורדת ואחריו ר' יהודה חיוג בס' אותיות הסתר והמשך, בדברו על שרש אסף כתב אבל הסופרים מתקני הפעמים שמו וכו', ובשרש יחל כתב שכן דרך מתקני הפעמים וכו' ובשרש כ"ו א כתב והתקינו מכווני הפעמים וכו'. ובשרש א"ב כתב ויש כשמשמין מתקני הפעמים פעם הנלקחים ממין הנח העיץ, בפ"א שלהם שהיא תחלת אותיות [כגון רצו מן רוצץ] ופעם הנלקחים מחסר הלמ"ד בעיץ שלהן שהיא דארת השניח [כגון רצו מן רצה] להבדיל ביניהן. העדים האלה ראוי להוסיפם על העדים שהביא ר' אליה בחזר בהקדמת מסורת המסורה, נגד קרמית הנקוד. עד כאן דברי החכם שד"ל. ועור אוכיר דברים מספרו הנכבד ברבי על ענינים אחרים, ועתה שמעני נס אני.

בכל ספר המהגרת בחר מנחם לפרש כל שרש ושרש לפי הענין, אף כי פעמים רבות לא מצא לו עור כנגדו ממקומות אחרים בכתבי קרש וכה

ומעידים על שכל מוליד וכבר הבאתי אחר מפירושו בכרם חמד המיוש עמוד כ"ט כפי מה שמצאתיו מיבא בגליון ראב"ע כ"ו, ונכשיו שבא ספר מנחם לידי אעתיקה בשלימותו, ורע כי הפירוש הזה איננו כתוב באחד מן השרשים אך הוא בעין חוספת שהוסיף המהגבר בין אות לאות בין אות ש"ה לאות יו"ד [עין כל הפירוש על פסוק לא תורע כרמך כלאים וכו' בעמוד 105 במהגרת] ואם כבר גלית דעתי בכרם חמד הנז' שדברי מנחם בזה אינם נכונים בעיני, אך מכל מקום הם עזרת על היותו דורש וחוקר, ומוליד סברות חדשות, וכאמתי יש פירושים כתובים ומפורסמים בשם חכמים אחרים אשר היו אחר מנחם, והם כבר כתובים בספרי. כגון רד"ק הביא בשם אביו וזימך דבאך; דבאך זקנתך; הפוך מן דאבון נפש, כי ימי הזקנה ימי רעה ודאבון, וגיוניוים הביא הפירוש הזה בשם ר' יונה, ורש"י ז"ל גם הוא פירש כן. והנה מנחם קרם לכל אלה וזאת אשר כתב בשרש **דבא** עמוד 61 ע"ש.

הנהגה ובאמת לא ירחק בעיני לומר כי אבי הרד"ק לקח הפירוש הזה מתוך מהגרת מנחם, ולא הוכיח את שמו, והרד"ק מבלי דעת העתיק הדברים מתוך ספר אביו ואמר כי לו המה והראיה כי גם רד"ק עצמו בשרש פ"א ר הוכיח את מנחם בשם אביו וז"ל. כל פנים קבצו פארוו (ויאל בו) שם כפול הלמ"ד ופירושו קבצו פאר. שלא נשאר להם, על דרך וככבים אספו נהם (שם ב') כן פירש מנחם, ודונש פירש לשון ובשלו בפרור (במדבר יא ה) והאלף נוספת, ופירושו קבצו כל שחרות הפרור, ואז"ל עור לרונש בפירושו ואמר כי לא יתכן כדברי מנחם, כי הפרש יש בין אסיפה לקבוץ כי לשון קבוץ לא יתכן אלא על אסיפת דברים המפורזים שיקבצם למקום אחד לפיכך לא יתכן כל פנים קבצו פארם שלא נראה, אך לשון אסיפה יתכן נגדה הענין כמו ויאסף רגליו ויאסף אל עמיו. אסף ידך. ולא יתכן לומר קבץ ידך, ויקבץ רגליו. עכ"ל. ומוזה יתברר כי אבי הרד"ק גם הוא שם עינו במהגרת. ומדי רברי בענין הזה לא אעלים מאת הקורא כי בנוסח המהגרת נמצא הכתוב כל פנים קבצו פארוו גם בשרש פ"ר מחובר עם ובשלו בפרור כדעת דונש. וברור כי מעות גמור הוא שם כי כבר נזכר גם בנוסחת האמבורג בשרש פ"א. וגם שהיא הנוסחהות יוכיחו על זה **המעריך** **והנה** רש"י ז"ל מביא פעמים רבות הדברים בשם מנחם, ואם כאן ובקצת מקומות אחרים השמיט את שמו, לא היה זה רע בימיו, שהיה ספר מנחם מצוי ביד כל אדם. כי הוא לבדו ס' שרשים בימים ההם, וגם אחרי כן בצרפת לא היו

הקדמה

גלו מגולם ולא מעצמו שזעם גולה, נמצא בשפתם כהנה וכהנה. ומה בד המלקש אשר סר מעילו צל הממלכה, ושכל מליצת מחזקקה, להשיג ענין, ולבנות בנין, ולא נותר מכל קנין, כי אם מלים במנין? אבל פני אליהם לחלות להטות לבב המבקש לנתיב יושר להשיג נכונה. וכן בשרש גר בהזכירו כי אנשי הפתרון החלופי ר"ש במו"ם בספוק וישר במגרה (דה"א כג) נאלו היתה כחובה וישם במגרה, אמר ומגלי המורה המלה דרושה כרת, שקולה כמשפש. " ובשרש ה"א אחרי פתרו הכתיב היו בן שאול (ש"ב ד ב). לומר כי הוא משרש נהייתי ונהליתי (דניאל ח כז) ופתרונו כמו המינות או השמר את בן שאול, אמר: וכמצא הפותר לא נורע ולא מוסיח. אבל יש להשיב: יש בתורה מלים נדרים בלשון ערומים, שלומי ענין מעושי מלים, גרועי אותיות, אבל גריעה אשר איננו גרעון, ויש ענינים אשר אמורים בלשון ערומים, אשר במוצר מלים השלם מזוחם, כי מפני חדוד המסדר רומי ודולג, ומאודות הענין יורע מגרע המלה. " שים עינך שם על כל הענין והמצא נחת, כי כל דבריו כדבש למוח: מכל אלה קורא נעים תרע ותשכל כי כל מגמת המחבר היה להצדיק כל מלה ולמלה בכתבי קדש כצורתה והיותה, ולא רצה להשתמש בתחבולות שוא כאשר נסו בזה פותרים אחרים שלפניו ואשר היו בדורו. וכל זאת לא חשא מנחם בשפתיו בגאווה ובזו נגד כל אלה אשר פתרונום לא מצאה חן בעיניו, אך במענה רך השיב דבריו, ואף לא נקב את הפותרים בשמותם, ופעם כאשר הביא רעת ר' סעדיה גאון [בשרש הג'] ואחרי הדין את פליאתו על תירובת איזה שרשים להגאון אשר לא ישרו בעיניו, אמר: אבל ר' סעדיה אשר החביר המלים האלה במהברת ה"א לא יכולה לדעת מה ראה על כנה, ומה היתה סבתו, ודקדוקי פתרוניו ומרחבי מליצתו יורו על תבונתו, על כן יש מאמתת מוסר ומדרך אמונה, לבלתי שום משנה בסררי עיניו.

בכל שרש ושרש יודיע מנחם ראשונה לכמה מהלקות הוא מתחלק. * ונקראין בפיו מראות. * מהתחלקות הואת לרוב אינה התחלקות כורת השרש לעניניו משוחפים זה עם זה, רק נפרד' איש מרעהו בעצמותם. ד"ם בשרש א ב יאמר כי הוא מתחלק לששה מחלקות. הא' הוא אב ואם. אבי כל תופש נכור. הב' ולא אבה ד'. אבי יבחן איוב. הג' אבי הנחל. הד' נאבות חרשיש. ה'. אב וירעני. הו' למי אבני. וכל אלה הששה מראית הם למדקדקים וזלתו ששה שרשים שונים, ולרעתו כלם נגזרו משרש א ב. וכן בשרש שאחריו א ב ל. יאמר כי הוא מתחלק לשלשה פנים. האחד אגלה יהודה, הב' אבל

אמר בשרש **אבח** בהשינו על ר' יהודה בן קריש, ויש בתורה מלין אשר אין להם דמיון לעמוד על גורתם ודעת בנינם, אבל עיני המהרה (ר"ל ההגדה) וסררי הרת יורו עליהם ומשכום ויהי כאשר ראו אנשי ספרא ונלאו מצאו יסודות הלשון, ולא מצאו כח להשיג שרש המבטא ולעמד על עקרים שינו המלים והחלפו האותיות והפנו הלשון אשר לא כרת. * יוסף שם לאמר: הלטען העלמת פתרון **אבחת** ישחית מלה אחרת להוסיף עליה ולגרוע ממנה? כי מה הירון בפתרון בהיות לו חוספת ומנרעת. תמורות והתפוכות: והפותרים ההמה יודעים כי אין קבוצת הלשון מציאה בספר תעודתו, ואלו היתה הלשון שלמה אצלנו, כל אלה המלים אשר ירפאו היינו מוצאים אותם והשגנום במרהבו. ויחה לא נמצאו כי נעתקו, העל כן בודאים על לשון הקדש, מרחיבים את הקוצר, ומרבים את המוצר? וכן לא יתכן עד יערה: עלינו רוזח ממרום. * ובמקומות רבים אחרי הוכיחו אמתת פתרון איזה שרש יוסף לאמר. * אפס כי המלה עומרת על עמדה ויסודתה, מאין תמורות, ומגלי הליפתי כמו בשרש **אזר** הביא מעצ מן השרשים אשר בקשו פותרים אחרים להחליף אותיותיהם ולתקנם כפי דעתם, אמר וגם כה חקנו בנן יפקד עליה (ישעיה כז ג) סברו שהמלה חלופת אותיות, והחליפו י"ד באל"ף וכן פתרו המלה (ר"ל כי רצו להמיר מלת יפקד כמלת אפקד), ואין המלה כאשר יזמו ולא פתרונה כאשר דמו, ואם בוא יבוא הפותר בכל המלים. אשר איננו משיג, ובהעלם ממנו שכל המלה למצוא פתרונו ולעמוד על ענינה, עד הגריעו אותה והחליפו אותיותיה או ספות על יסודה נמצאו מעמקי מישור ונקלו חתחתיו, וממצאו פתח לכל בורה. אבל המלה סרוחה כרת וכתובה כמשפש. * ועוד מצאתי להחכם האפודי בספר מעשה אפוד כ"ו בשם מנחם הו"ל: * וכבח מנחם בן סרוק לרונש בן לברט, ואלו לא גלינו מארצנו, והיתה הלשון כלה נמצאת בינו, כירידי קדם וכשנים קדמוניות ושבנתנו במה במשנות שאננות, אוי מצאנו כל דקדוקי לשוננו ומיני תוצאותיה. ועורנו על גבוליה על לכל עם ועם יש לה משקלת ודקדוק, רק אברה מידנו יען כי רב העין ונעלמה סמנו, עקב כי גדלה האשמה מיום אשר נשלנו בגולה, ואחרי אשר היתה רחנה ונקשרת, נקצרה ונסחרה ותהי נערת. ועור בתחלת מהברת ב"ה דברו על סבב לשון הקדש ככלל, להורות כי כמה פנים למלות לשון הקדש, יאמר על המלים החמישיים כמו **שפרפר**: והם ששה עשר מלים אשר מציאו בלשון עבריה אך בפלטה ספרי הקדש וכהבי אמנה. ואלו קסאו ניני ישורין על שמריהם, ולא

הקדמה

גם הוא אהו בשמה האחרים והשניים ' ואלו היתה ששת השלישיים ידוע בזמן מנחם לא היה נחבא אל הכלים מהזכירה , כאשר זכר ענינים ופירוניהם וולתיים לפותרים אחרים ' וההבדל אשר בין שתי השמות האלה רחב מיני ים , וסבה העצמית אשר זכרנו לעיל כי מגמת מנחם היתה להצדיק כל מלה ומלה כמו שהיא מבלי להוסיף או גרוע , היא הסבה אשר הביאההו לאהו בשבתו הנז' . הנה לפי שטח בעלי השלישיים ויכרחו לפעמים להוסיף אות או לגרוע , לדוגמא במלת הפול יאמרו כי שרשה נפל , והגוף פה"ש נשמטה מהוכה ונשלמה ברגש חזק חזק עה"פ ' וכן יעשו בכל השורשים החסרים והנפולים והגזוים , וע"כ לא יתאהרו רבים מחכמי הדקדוק בשטחם , מהם יאמרו ד"מ כי שרש אקח הוא לקח , לסבת מצאם הלמ"ד במקומות אחרים בשרש הוהא להורות על כונה אחת , וא"כ לדעתם נפלה הלמ"ד ממלת אקח , ומהם ישפכו כי שרשה נקח , להיות ניקוד מלת אקח היא כמו נקוד מלה אגש ולהיות אות הלמ"ד לא נמצא מחוסר בשאר השורשים א"כ תהיה המלה מחסור פ"ג : אבל לשבת מנחם שני שרשים נפרדים הם , האחד קח והשני לקח . ואף כי כונתם נראית אחת , יתכן שיש הבדל מה בין שני השורשים האלה יהי ההבדל והוא דק מאוד , כאשר ימצא זה גם בשאר לשונות כידוע לכל דורשי לשון ולשון ' וכמדו ימצאו רבים גם בלשון הקדש אף לשבת בעלי השלישיים , ולא נופלת לשון הקדש אם כל השונות מכל בנותיה ? וכן בשרש אור הזכיר מנחם כי הפותרים בקשו לפתור תאורתי היל (ש"ב כב מ) כמו ותאורתי היל (תלים יח כ) וזכורו שהמלה נרועת אף והמלה כדורה כמשפט , אך בהיות ותאורתי מנזר' אור , ותורתי מנזרה נר והבי ונמצאו המלים שלמים והענין אחר . ע"כ : ואם יענון הכוונת המלה להוסיף עליה או לגרוע ממנה . או להחליף אותותיה ירחיב הענין ובהשכל דעת יתאמץ להצדיקה כמו שהיא , ותמיד ירדף אחר ששטח הענין , ויתרחק ממדושים ומשפטים מעקלים .

אשמים אנחנו , הנ' אבל הששים ' ולפי מדקדקים זולתו שלשה שרשים נפרדים הם ' וכן יעשה בכל ספרו המחברת ' אמנם הבדל הכוונות הנרשפות יכניס בכל כראה ומראה . ויש לקרא להתבונן על זה בעיון דק , כי בכלל לא יאריך המחבר בפתרון השרשים אחרים . ויסמך על הדקוה בהעתיכו לפניו כחוקים שרשים מכתבי קדש , וממחברתם זה אצל זה יש להבין ולהשכיל פשר דבר כל פסוק ופסוק לדוגמא בשרש פ ר ע הביא במחלקה הא' כי פ ר ע הוא כי פ ר עה אהרן (שמות לב כה) עם ותפרעו כל עצתי (משלי א כה) , ולהיות פירוש כתוב השני קל להבין , שענינו הריסה או השבתה יקל נ"ב להבין ע"ז פירוש הכתוב הראשון שהוא כמדו וקרוב לו בכונתו ' ויהיה כי פ ר ע הוא כמו כי נהרס ונפרץ הוא , לסבת ההריסה אשר הרס אותם אהרן . ולסבת תחבולה הוהא חרל מנחם להרבות דברים על כל שרש ושרש . וכן בשרש נ ב חזר במחלקה הב' והירוש ינובב (זכריה טו ז) עור ינובוב בשיבה (תהלים צב טו) עם ומלא פני הבל חניבה (ישעיה כו ו) ולהיות הפסוק האחרון לא יתכן להתפרש לשון ניב שפטים , יש להוכיח הפך המשפט , ולומר כי לדעתו פירוש כלם כמו תנובה בפסוק האחרון ' ולפעמים יהיה הבדל המחלקות הבדל הכונה העקרית וכונת הדשאלה ' כמו ויעל עשנו כעשן הכבשן הוא עשן ממש , ומקומה במחלקה א' . אבל ועלה עשן באפו אך שאלו הוא מן הראשון , ע"כ נתן לה מקום במחלקה הב' ' אמנם ממין החלוק הזה נמצאים לו מעט מוצר , ולרוב כמין הראשון שוכרתי .

וכן עשה בהרבה שרשים , ולפעמים ר"ל בכל השרשים היוצעים לכל ואין ספק בהם יתהום דבריו במלת כמשפטו . אולם בכל שרש קשה ונעלם , וביחוד בכל מקום אשר בקשו פותרים להשדית המלה להוסיף עליה או לגרוע ממנה . או להחליף אותותיה ירחיב הענין ובהשכל דעת יתאמץ להצדיקה כמו שהיא , ותמיד ירדף אחר ששטח הענין , ויתרחק ממדושים ומשפטים מעקלים .

שטה מיוחדת היתה למנחם בגנין לשון הקדש ובאמת היא השיטה הקדמונית והראשונה לכל חכמי ישראל אשר היו לפניו ואשר היו בזמני . לדעתו יתכן שהיה שרש בעל אות אהר , ובעל שני אותיות , ושלוש אותיות , וארבע והמשה . ובאותה שטה אהו גם מאור עיינוו רש"י ז"ל ואחרים כמדו מהכחי הצרפתים , והמצאת השלוחים בגנין השרשים , ר"ל כי כל שרש בלשון הקדש אינו פהוה משלש אותיות , היא שבה מאוהרה גזון ואולי גם במעלה , וממצאיה המה החכמים הספרים שאהרי מנחם מי רונש בן יצרב

הקדמה

ה

והשלישיים אשר כונה משותפת להם, אין להוכיח כזה כי אין בניהם הבדל מאומה, רק חובה על כל מרקדק והוגה בתורת ה' להמציא אותו ההבדל כדי ה' הפוגה עליו, ואין רצוני לומר בזה כי כל ההבדלים כאלה היו ירועים למנחם, כי בפיו אמר ובשפתיו דבר: אבל פני אלהינו להארות להכות לבב המבקש לנתיב ישר להשיג נכונה, אבל זה ברור כשמש כי יש הבדל ויתרון בכל אלה.

ואם התן לב קורא נכבד אל כל אשר הצעירי לפניך, והחקור אחרי התועלת הרבה אשר תצא משטת השניים והאחרים, והפלט מעגלותיהם במאוני מששט וצדק המצא שכך הרבה מאד. וכבר הרחיב לדבר על זה בדעת ובכשרון ההכנס המהולל ר' שלמה פפנה סי בספרו הנחמד יריעות שלמה וכן אמר: ויותר מה שיש מן הקושי הוא כי להיות שלטון העברי כפי הנראה כמעט הענייה שבמשונות בהיות ענינים רבים שאין להם שם בלשון עברי וכו', וא"כ איך אפשר שיצויר שהתנגדה הענייה הזאת כל כך בפזור מלוותיה המעובדות אשר לה, לחלק טכס לענין אחד מלוה הרבה ולעובד הרבה ענינים בני בלי שם? ומה היו אומרים לחוש חכם שאין יור משנת קנות לו כל מיני הכלים הצריכי' לאומניהו מן המצעות והמקבות והגרון וכל כלי ברזל המיוחדים למלאכתו כי דל הוא, והוא עניניהו זה קונה לו שני כלים מעין מלאכה אחת והיה מיסנה בידו ב' גרזנים או מקבות שנים, ונשאר משולל משאר הכלים המוצרכים לו למלאכה אצ"פ שהיה יכול לקנות במחיר הכלים שיש בידו כפלים, הלא היה נחשב לסבלות נמורה! כך יחשב זה לסבלות בהוק לשון העברי הענייה, שהייתה מומנת לה מלבושים רבים ונכבדים לכסות אמנים אבר אחד מיומן הלשון ונשארה ערוכה מן אותן המלבושים המוצרכים לכסות שאר הגוף - אלא שעדיין אין אנו מורים שלשון העברי הענייה שבמשונות, אבל אנו הם הענינים מלדעתה, מכזה שאבדנו מאהנו ספרים הרבה אין קץ כגון דברי הימים למלכים ומרדכי הנביאים. וגם לשון המשנה כלו או רובו לשון עברי נקי מאד עם שלא ימצא כזה במקרא. וכעין זה כתב המורה, ודברי המשנה שאצלנו היום הם כדברי המקרא בעצמם, מפני שהכמי המשנה קבלו הלשון מפי רואה הספרים הראשונים אשר היו זרם גלותנו, והיום גלו אבותינו בארץ לא להם ולמדו לשונות העמים וישכחו לשון הקדש, ולא נמצא בידנו רק מה שנסאר אצלנו מ"כ ספרים ודברי המשנה ע"כ לשון המורה. וא"כ כל שהוסכם אהנו היות נ"כ לשון המשנה לשון עברי. מיילא אין לשון עברי שוב לשון עני כמו שניראה בהשקפה ראשונה.

בתשובה דונש על בנס: והחכם מנחם בן כרוק השיב עליו ואמר שהם כלם לענין, וזה לשונו: ויכול המעין לתת למי תוצאות, ולא יצטרך לשום אותם נפילים והארך דבריו, אבל אני אכתב היצולה הקצור בו עיירות מחזלמרת אמר כי הרמה היה מחוץ בו עיירות מחזלמרת היה שמאל יושב באחת מהם ושם קברוהו, ולזה ובעירו כי אין הרמה צירו אבל ברמה צירו, אמנם שהרמה שם כולל שם מבור, כי שם נזכר ניות שלשם ברח דוד ממקום שמואל. והנה המר ושוממה הם שני משפטים שישבה בגיט אבשלום, והיתה שם שוממה. ואיה וענה אמר כי הוי"ו הוא מעקר השם כמו ויזח ושתי ופסי, עם שבר"ה כתוב איה, הם שני שמות לנקרא אחד. ע"כ לשון האפורי כפי שמצאתיו נוסף בהצקת ר' שבב. גם בכ"י אוקספורד, שים עינדך על כל המאמר הזה ברוך ע"ו וינעם לחקך. מכל אלה תראה עו כמה מרה ויגע החכם מנחם למצוא פשר דבר אל כל אות ואות, ואיך הם על כל קו לקו בלתי הפילו ארצה.

הלא היא המדה החמורה גרמה למנחם לבקש שמה אמתיה שעל פיה תאמנת כל מלה ומלה כמצואה בספרי תורהנו. ולמעט הזה גור אימר כי אין ברשים נחים או חסרים או כפולים כלל, וכל אשר ימצאו שרשים שונים במספר אותיות יסודיהם שונים הם גם בפחונם, כאשר יש הבדל גם בין שמות הנרדפים, בר ולהם ומוון, בר לבב, בר גמני, וקראתם דרור, מר דרור, וכאלה רבו, וכאשר קרה למנחם איה מלה אשר לא מצא לה ראייה ממקום אחר בכתבי קדש אמר: מלה זאת אין לה דמיון בתורה ופירושה לפי ענינה כמו שרש אב חת, א ט ון, בתל, בתקוף, ג ב ה, ג ל ש, ועוד רבה, כאשר המצאם ספורות לו בשרש ג ל ב. ועליהם יאמר שם: ויש בתורה מלין אשר אין להם דמיון אבל ענינם יורה עליהם, ולולי אהיהם במהרה והלוייהם מעיין לא נודע פירוניהם. וא"כ אין לשטתו מלים ורים כלל, לא כאשר החליבו מרדקים וזולתו. ובראשית השקפה אמרתי כי בכל מקום אשר הוסיף לאמר ענינו יורה עליו כי נונה היתה על מלה בודדת או זרה, אמנם אחרי הקירתי מצאתי כי לא כן הוא. והמיד כאשר ירמוז על מלה בודדת יאמר, אין למלה זו דמיון בתורה. ולפעמים הטהרל לבקש אם יש לה עור בלשון המשנה [גם הנמרא קראת בלשיו משנה]. ואו יאמר אין למלה זו דמיון בתורה אבל בלשון משנה יש. כמו בשרש ג ב ע ל. ג ד י. ע ב ט. וכן הוזכר לשון המשנה בשרש ס ל ד. ופ ל ד. ע"ש. ואף אם לא בכל מקום ערם מהות ההבדל אשר בין השרשים השניים

הקדמה

ההוספה, שהיה מניח הלשון מוסף איזה אות על השרש הראשון כדי להורות בו שוב ענין חדש אל הענין שהונח עליו השרש הראשון. וע"י המוניה, שהיה מוונ ומרכיב ב' שרשים זה לזה לעשות מהם שרש שלישי מורה על ענין חדש שיש בו התדמות לשני הענינים של ב' השרשים לזה מצד ולזה מצד יתואו כי כבר ילמדנו הנסיון שאין דבר בכל העולם מבלי שיהיה בו איזה התדמות ושחוקף לדבר שני הנמצא עמו במציאות אם במהות או בכמות או באיכות וכדומה וכי' שבכל אחד מהן ביהוד היה אפשר להרבות מלות הלשון אף בולגה הנחת השלש, שהיה פעם מכפיל מושג השרש להוראת ב' וג' ויותר ענינים. ופעם היה מוסף עליו אות האל"ף בשביל הוראה חדשה או מכפיל אחד מאותיות השרש אם בראש או בסוף המלה, ופעם היה מרכיב ב' שרשים ועשה מהם שרש שלישי להוראת ענין חדש, כמו בשרש **בד** שהונח בתחלה להוראת היחידות ומורה על ג' ענינים: היינו על חתיכת עץ שנושאים בו דבר נקרא בר ע"ש איכותו שהוא יוצא בדר יחידיו מן הקרקע, ומצד שהוא כלי שנוח תשמישו אל המשקל נקרא ג"כ המשקל עד כמו בר נבד ידיו, ופשתה העץ ע"ש שהוא יוצא יחידיו בלי ענפים כשאר מצחים נקרא בד. אמרו (בנבחים יח) ממאי דהאי בר כיתנא הוא אמר רב"ח משום שהוא עולה מן הקרקע בד בבר, הרי ששמש שם בד להוראת ג' ענינים. ובתוספת האל"ף בסופו שרש **ברא** להוראת הוצאת הדבר שאין לו מציאות ל"א בלב הממציא, כמו אשר ברא מלבו (מ"א יח). שהוא ג"כ ענין התבודדות, שהממציא בודה מלבו ונותן לו קיום בפ"ע. ובתוספת האל"ף בראשו עשה ממנו שם **אבר** להוראת האבדה שהיא ג"כ התבודדות הקנין מהיותו עוד משוחף בעליו, ובכפל אות השרש שם **ברד**, ובתוספת אות הכ' המונח להוראת ההכאה והשפלה למשה, כמו ואם מך הוא, נכאה ל בב, ימך המקרה, או נבנה משרש הכ"ף ושרש **בד** שם כבוד להוראות הכנידות מצד שהכבוד מכה את הד ומשפלו למשה מצד כבודו. וכן שרש רח כשהונח להוראות הירוחה י ואת ב' כשהונחה להוראת הביאה, הנה המורכב מן הבית ורח נעשה שם **ברח** להוראת הבריחה, וענינו בא רח, שבא ברוחה אחר שהיה במצור, וכמה עצום ונורא היה או מספר המלות בהנחת זה הענין עד כי חדל לספר בו אין מספר. " עד כאן דברי רשפ"ה כפי שהעתיקם ר' ישגב מס' יריעות שלמה הניפס. והוא המחבר ורשפ"ה בהקדמתו לספרו חשק שלמה (אשר אך ראשיתו יצא לאור עולם) הוסף ירו שנית לדבר

ואדרבה היא עשירה נאחת הלשונית. כי בצרוף לשון המשנה אנו יכולים להכניס כל מיני הפעלים והמלות בגדר המבטא וכו', ולא די לנו בהנחת הגרפים כי גם בבחינת השרשים ראיתי שעוריה גרולה, בשהניחו שנים ויותר שרשים מורים על ענין אחר, כגון שרש א ו ל, ו י א ל, שניהם להוראת האולת בלי שום בהוראה. כי אם שזה מנחי ע"ו וזה מחסרי פ"י וכן שרש ישם ו ש מ ס שהניחו שניהם על השממון, אבל זה מחסרי פ"י וזה מהנפולים, וכן כל שרש מו ש ו מ ש ה, פ ל ה נ א ו פ ל א באל"ף, כל ה ו כ ל א י והוא ענין זה בתכלית הזרות, שהיא מניח הלשון מניח מיד בתחלה ב' שרשים מורים על ענין אחד בשהיה מספיק להוראת הענין שרש אחד בלבד. אבל מאין יצא להם זה? אם לא מכלל שהניחו שאין שרש פחות משלש אותיות, שלפי זה כל מה שראו באחד מן הגזרות בלתי מסכים, לשיחה בר"מ מנחי הע"ף, הוצרכו לגזור שהוא מנחי הפ"א או מהחסרים או מהנפולים למען לא יחסר המונ של שלש אותיות וזוה נשתלשל להם בהכרח שיש שם ב' שרשים מניחים בראשונה להוראת אותו הענין.

" ודברתי אני עם לבבי לאמר, הנה זה הכלל שהניחו לנו המדקקים שאין שרש פחות משלש אותיות, בהכרח לא קבלה היא ביום מסיני, דאל"כ לא היו הצרפתים הנקראים שניים חולקים עליהם לאמר שיש שרש בעל שני אותיות וכן להפך אין דעת רבותינו הספרדים חולקים עליהם, וא"כ אף אנו נאמר שאינו מסכיני שלא יהיה ג"כ שרש בעל אות אחת, וזה הענין מלבד שהוא בלתי מנוע מצד הקבלה הנה הוא מסכים ביותר להשכל, כי אם היה תכלית הדבור להודיע לזולתנו מה שבמחשבתנו וכו' למה יהיה מניח הלשון שולל ממין המדברים משיחיה מוציא מתשבתו לתוף אף בהדרת אות אחת אם שיהיה ספוק באותה ההברה להשמיע לאחרים ממה שיש במחשבתו הפנימית, ולמה יגרע הבית האות המבטי משאיר התנועות הגופניות שהאדם משמש בהם ע"צ הדבור, נגון הקריצות והרמיות ודומיהם, וכשנניח זה הענין יתברר לנו מיד שהרווחנו בזאת ההנחה בעדן ה' אלפים מלות בלד"ק מורות על ענינים מתחלפים, את אשר היינו משוללים מהם בהנחת המרקוקים שאין שרש פחות משלש אותיות וכו' . . . ומה גם באחד מן אופנים אלה, ע"י ההכפלה י ב. ע"י ההוספה ג. ע"י המוניה וההרכבה י ע"י ההכפלה, הוא שיהיה מכפיל שמושו של שרש לשני או לשלישה ויותר ענינים שיש בהם התדמות זה לזה, כמו שרש **בד** המורה על הפשתן. ועל חתיכת עץ, ועל הכוב, וע"י

הקדמה

ז

בשפה ברורה על ענין הזה. וכן ראשית דברו: אמר המחבר, בפסוק ירעתי שלמה על שמות נרדפים שבלשון עברי שהוצאתי לאור שנת ה'תקמ"ד. היה כונתי להראות לבני עמי דרך חדש לא עבר בה איש בבאור מלות לשוננו הקדושה. לפי שהדרך שדרכו בה המדקדקים דרך ארוכה וסותרת והסמת את העברים מלבוא עד תכונת לשון הקדש צנימה, כי הם בקשו למו חשבונית רבים אין קץ לכל היסודות והכללים שכללו בידיעה הזאת, ובשרם ידע הנער קרוא ראה זה מצאתי פירוש המלה צריך לחשוב רהזיה בצער אצבעותיו מאיזה נורה היא אם מהשלמים או חסרים, או נחים, כפולים, מרובים, מאיזה מין חסרים מאיזה מין נחים, ואם עברית או ארמית, ואחר כל זאת עדיין אינו יודע איפוא היא כשתודמן לפניו מלה בעלת שרש המורה על ענינים רבים מתחלפים כגון שרש א ב ה ב"מ המורה על אב הבנים ועל הירצון ועל האביב, ושרש חלל מורה על ההרוג, ועל התחלה, והלול, ומחולת, וחלון, וחלילים, והתחוללות, וכרומה, ולפעמים תורמן מלה מתנגדת בנטייה ובנייה הכלל שהניחו המדקדקים וצריך המפרש לדחוק עצמו ולומר שהיא מלה זרה יוצאת מן הכלל וכרומה לזה מן הענינים המבלבלים דעת המפרש ומאין נמשך זה הבלבול? אם לא מן החק שהקני להם המדקדקים שאין שרש פחות משלש אותיות שעל פי זאת הנורה כל שיש כאן מלה מורה בנטייתה ומשקלה שנגזרת משרש בעל ב' אותיות או אות אחד וימרו בזה לפי דרכם שהיא חסרה או נזה או כפולה, ומאות ההנחה נמשך להם שוב, ליתן לחסרים נחים וכפולים נטיה אחרת, ולשלמים נטיה אחרת, ומאלה נפרדו הכללים הרבים והעצומים שצריך כל תלמיד לידע שרם יבא אל הבנת אחד ממקראי קדש. ודברתי אני עם בני לאמרי: הנה לא ה' מטני בא וורח בחשך אור להמדקדקים לדעת לעת איוה הדרך יחלק אור ורוע למערכת הלשון ואיוה מקום בית אמרו, אסורה נא ואראה אולי יש דרך ישר לפני איש העברי וזאת דרך המדקדקים, אולי יחסרון השרשים אות או שתיים ויהי מה - הלא אם תכלית הדבר והבחינה להגיד מחשבתו לוולתו מדוע לא יספיק לזה הברת אות א' בדבור ורושם אות א' בכתב? ולמה אנתנו עם אלהי ישראל מרחיקי הרבו ומניחי האחדות נפציר עצמנו להיות פים לשוננו לאתים ולשלש קלשון. ע"כ.

ספר המחברת את אפשרות השפה הראשונה בבנין לשון הקדש, ולא דבר ריק הוא. ואל תאמר בלבבך כי האמנתי כי אדבר שמנחם ירע למומקה של דקדוק לה"ק, חלילה לי לשפש כותא, כי גם הוא לא האמין בזה, ופעמים רבות תמצא במחברת כי הביא שרש אחד במחלקה ידוע, ועם כל זה חזר ושנה אותו במקום אחר לאמר כי יתכן להיות נגזר משרש אחר. ד"מ בשרש חבל הביא חבלים חלק ב א פ א ב במחלקה הא' עם בשרם יבא חבל לה, ואדורי זה הביאו כ"כ בספק אפשרי גם במחלקה הב' עם מחבלים כרמים לאמר כי גם הוא קרוב לאלה וראוי להיות מנוחתם. ותמצא פעמים אין מספר שישתמש במלות יתכן להיות מנוחת, או יתכן להיות מנוחתם, ונראה מזה כי לא החליש על כל דבר קשה בהעלם אחר, ורמו לתלמיד להתבונן אם לא יונק לנורו משרש ומקור אחר. אבל כל מגמתי היא להוכיח כי יש לקיים ששת מנחם בדבר האחרים והשניים, ועל כל תלמיד לחפש ולחקור אחרי ההחלים ההולכים אליהם ההגיון. לדוגמא אציע לפניך עוד שרש אחד והוא שרש ס פ. כי לדעת מנחם נגזר מימנו אספסופים, ויתבאר כלה אלסם, כמו אציעה סוף עמסם, מן וזה סוף כל האדם, ספו המו, האף תספה, ויש נספה. הנה הפתרון הזה הוא כפתרון שאר המדקדקים, אבל ההבדל הוא זה, כי לשאר המדקדקים יהיו שני פתרוניכ לשרש אספסופים. האחד לשון קביצה, והשני לשון כליה, ולפי מנחם אך פתרון אחד לו. והא המורה על הסיף וההכליה, וטעם הוספת הא"ף צריכה חקירה וירישה על פשו הענין הנכללים בפעולה הזאת. ומה גדלה התועלת בשפה זו. הלא יש לאל ידנו לקרב תמיד שרש משולש לשרש שני והפכו, ועי' יתגלה לפעמים כתובים חמורים ונעלמים, שים לבבך לזאת ופשוש שפוש. ועל כל אלה הלא תוכר כי גדול הכנפים הנשור הגדול רבינו שלמה יצחקי (רש"י ז"ל) שאב מימיו ממעיות מנחם, וכל הדבר הקשה יביא אליו, ודעתו הסכימה בכל דרכי מנחם ועל כל דותי פירושו על התורה והנביאים והכתובים מלא דברי מנחם, כאשר בעיניך תחזה על פני כל ספר המחברת אשר לפניך. ולרוב הוכיח רש"י את שם מנחם על כל סגרא וסגרא, ולפעמים השמיט את שמו, לא מרוע לב אך לסברת השכחה, מפאת הוכיחו את דבריו פסם אחר פסם. ועתה אם פירושו רש"י נתקבל בכל ענין יהודה ויהי לנו לעינים בכל נתיבי תורתנו, ממש"כ המקור עצמו אשר ממנו יצאו פירושו יש עלינו לכבד ולהוקיר כהנה וכנהגה. כי יקר הוא ונחמד להשכיל. ועתה שים לבך קרוא נכון אל החקירות אשר און וחקר החכם ר' ישכר בער בלומפילר מציו

הקדמה

יאקספארד ובמדינת אישאליע, אולי ההעתקה מספר זה הנמצאות שם שלימות הגה או שהכרוניתהן מועפות מההעתקה אשר בוין, ויהיה לאל ידם להשלים את ההסרונות ולהקן את המעוות ולהסיר המכשלה מן הספר הזה.

ואנני אשר כל מגמותי להלחיב בלבות נערי בני ישראל שלהבת יה. ולעורר בלב אבותיהם החפץ והתשוקה ללמד לבניהם בנערותם לשוננו הקדושה, ולזרוע על תלמי לבנם אהבת אלקים ואהבת עם קרובו. מלאתי כח את רוח ד' להראות לעיני בני

עמי יתרונה ורוממותה, וכל מי האוהב את עמו כאחיו ולא יסתר בניו מהם ומלשוננו היקרה, באשר היא הקשר האמין בינינו לבין אלקינו הבריה התיכון לכל עם ישראל, יהן לי תודה על עמלי ויברכני בגלל הדבר הזה. ולכן אנני נותן לפניכם היום המחברת העתיקה הזאת, מעשה ידי אמן קדמון הרב החכם מנחם בן סרוק זכרונו לברכת עולם, אשר לא נמצא ממנה רק כארבעה כתבי יד בכל ארצות אייראסא, ולולא מאור עינינו רש"י ז"ל אשר הביא בזכורו פירושים בהרבה מקומות בספרי הנ"ך בשם המחבר הזה, כמעט נשכח שמו מקרבנו ואספה מזכרת שר וגדול בישראל אשר לא יתכן. קראו במחברת הזאת, אתם אוהבי לשון עגרי! והתענגתם מזיו כבודה, ותנו כבוד ללשוננו היקרה והנפלאה ולהכמת הרב המחבר אשר חיקן וחיבר את מהברתו מבלי שהיו לפניו ספרים כאשר לפנינו היום. והזובה על כל איש יודע ומבין בלשוננו לבל יתעלם ממנה, כי בהתעלמו לפתחו ההמארת רופץ, וכל איש אשר לא עפלה נפשה יראה זאת כפסע ומעל בקדש. —

הבישו נא אחי ורעי כי לא דבר ריק הוא אהבת לשון המורשה, הלא נגד עינינו ובימינו אלה, עמים רבים לוחמים ומריבים זה עם זה על דבר לשונם, וכל אחד מהם רוצה לבצר את לשון עמו על פני לשון זולתי, ולהנחיל לה יתרון על לשון העם אשר הוא גר אתו בארצו אף שהוא שכנו הקרוב אליו, וכמה אלפים נהרגו במלחמותם בגלל הרבר הזה: רק בבית ישראל ראיתי שערוריה, כאסא בשפת אבותם מאלפי שנים מורשה למו, ולכל לשון ושפה אהרת יתנו יקר ויחר שאת, ולה בו יביוו ובמהשכים הושיבה כמותי עולם, ובכשתה צרתה גם כעם בעבור הרעימה, כשפחה כי תירש גבירתה. — והנה לשוננו הקדושה המורשה לנו זה יותר משלשת אלפי שנה, במעלה הזה נשגבה ונכבדה

בראדי במחוו גליציה, הוא החכם הרדיב בנפשו זה כשלישים שנה להוציא את ספר המחברת הזה לאור עולם והגה בו יום ויל לסקלדו מכל אבני מכשול אשר נתנו המעתקים בהעתקתם. ופרי הגות לבו היה לאמץ שפת מנחם, שהיא שפת האדחים והשניים, ובקש סברות רבות ונכחות להוכיח ישרת השפה הזאת. ולמען לא יהיה כל עמלו לשוא, אמרתי לתת מעט מחקירותי במקום הזה, בתקוה כי ינעמו לחדך כל טועמיהם. ואלה דבריו:

המחברת מנחם בן סרוק עודנה בתבובים יצורה בבתי עקר הספרים אשר בווינן, בערלין, אקספרד (*), ואין איש שם על לב להוציא ממסגר אסור ולקרא דרוו לנפש שר וגדול בישראל ולנחם את המנחם הזה. וזה שנים לא כבירים נא איש אחד במרמה ואמר להרפס את המחברת הליו, ואחרי אשר הרפס איוה דפס נפש את עבודתו והלך לו * בחושך נא ובחושך שמו יכוסה. — אחרי כן יעיר ד' את רוח איש תבונה וחכם לב, המנוח ר' יהודא ליב לבית יושל מפראג, להביא את המחברת הזאת לבית הדפוס. ואינו כי לקח אותו אלקים, ולא נודע ביד מי נשארה המחברת ומה עשה בה החכם הנו', ועד היכן הגיע התקון. כי המחברת הנמצאת בוין (אשר מזכנה העתיקתי אנכי ואשר כפי הודאתו גם הוא העתיק ממנה). מלאה שגיאות ושפיות הכפר למרבה נהכותב האחרון או הראשון. או הכותבים כלם מעלו בה מעל זה אחר זה והשחיתו את ההעתקה כמעט לאין מרפא * ואולי בעבור זה לא נפתחו עדינה דלתות מאסרה ומונחת בקרן זוית באין דורש ואין מבקש, כי רבים ראו וייראו ליגע בה יד משהד השגיאות * לכן נמצאתי אנני לנער עשה ממנה ולהביאה לדפוס לחלקה ביסקב והפיצה בישראל, ועשיתי לה כונים והיקונים כיד ד' השובה עלי, ושמתני עיני על השגיאות אשר באו בה מסבת העצלות וודון הכותבים שהחסירו וגרעו הן מחסרון הבנתם והן מדודן לבם למען הקל במלאכתם. ומה שהיה כירי לתקן יעתי וחקנתי, והשמתי המקומות בתנ"ך שהביא רש"י ז"ל בשם מנחם וכמה מקומות שהביא רש"י פירושו ולא הזכירו, וגם ציינתי את המקראות אפוא הם. אמרתי בהגלות נגלות הספר הזה ברסום תעוררו אנשי השם לחפש בחפש מחופש בכתבי ידות הנמצאות בארצות הספרים אשר בערלין

(* מלבד שלשת אלה ההעתקות נמצאו עוד שכנה והם בין ספרי ביבליזטיקי האמבורג, לונדון. לייזן, שאריו. פראיבה, פלורנציה, פרנא, רובא.

הקדמה

מאד, הן גברור הפשוט והן בטהרת השיר ורוממות המליצה. היא היתה ראשונה המספרת לנו בריאת שמים וארץ, ומשם והלאה כל קורות ימות עולם ודורות שנות קדם, וכל חכמי עמים אחרים המבינים בה מעידים על גודל מעלתה ורוממותה. אמנם מעת אשר גליו מארצנו ונתערבנו בין העמים, למדנו לדבר בלשון עם ועם אשר אהבנו יושבים על ארמאם וכן אז חולה שפת אבותינו מהיות מדברת, והרציים להבינה מוכרחים ללמדה מתוך הספרים הנשארים לפליטה מחמת קצף המשבויים. וגם דקדוק הלשון אין לנו מקום ללמוד רק מהמאוחר אל הקודם, מאלה הספרים והספורים ומליצות אשר בחסד עליון נמלפו מהשבנות האויב ע"ד נספלא", וע"י כלליה ואפני שרשיה לא באו עד היסוד האמתי אשר נוסדו עליו בראשונה, לכן בואו ונחזיק טובה להכמי הדורות אשר היו לפנינו על שקידתם ויגיעתם למצוא אבן פנה ואבן למוסדות והאריכו למעניתם זה בכה וזה בכה, ועל הדרך הזה אנו מקווים לבוא לתכלית הידיעה — אב לכולם היה הגאון רב סעדיה זכרונו לברכה, הוא החל לחקור בענין זה, ואחריו היה המחבר הזה רב מנחם בן סרוק, אשר און וחקר ותיקן המחברת הזאת ואפני שרשי המלים למחלקותיהם, ובשפתו הלכו גם חכמי צרפת, ורק חכמי ספרד בחרו להם דרך אחר והניחו ליסוד הפעלים שלשה אותיות השרש, ועד היום לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה, ולא נודע לנו עדין בבירור גמור איזה הדרך ישכון אור אשר יאיר לנו במחשך הספק והמבוכה הזאת, למען לא נגשש כעורים קיר, עד יערה עלינו רוח ממרום ויקים לנו איש גואל אשר יורה צדק לנו ויוציאנו לרוחה.

והנה החכם המדקוק ב'ו' בהקדמתו לספרו או"ה כתב וז'ל' ואף כי החכם רשפ"ה החזיק על ידו (רב מנחם) והעלה ברמיזו לדרך בניא החיוון הזה, אולם החל ולא כלה עכ"ל, סלה נא ירדי! האם אפשר שאיש אחד המתחיל בדבר גדול ורחב כזה, יכלהו, אף אם כה אבנים כחו? החכם פס"ה התחיל במלאכה ועשה את אשר ביכלתו, עתה יקומו נא החכמים והגבונים הבאים אחריו דור אחר דור ויבנו את הארמון הגדול לתלפיות ויכלהו על היסוד אשר הניחו קדמוניהם. ולכן חובה על כל איש משכיל ומבין החפץ בטובת לשוננו היקרה ושוקד להאריכה, לחקור אחר שרש הדברי ולהעלות על ספר ההוכחות והמושכלות אשר יעלו במצודות שכלו להימין או להשמאל וע"י יתוכחו ויצורפו הריעו, או נוכל לבוא לאמתת שפתה. כי לא

הקדמה

על דבר שבין שני דברים המתיחסים. ומוזה איש הבנים, העומד בתוך בין המשרכות.

ובתלמוד בב, פתח ומבוא. ביב, צנור ומקום מדרון לשפוך הנוגל ולהוליכו הלאה, ביבו של חופים. אבוב, כלי זמר הלול, הרגום כחלילים יהמה, בזמר אבובין. אבב חנוטה. אבב בויני. והונח אות ב לשמש במקור הוראות תוך ומשך זמן הפעולה, כמו בשלח פרעה, בשבתך בביתך, בהקריבכם מנחה חדשה, בפרוע פרעות, ונגבל משמוש אות הכ"ף במקור, כי הכ"ף מורה על חכמה הזמן. כשמוע עשו ויצעק, כראותו את הגזם וכשמעו וגו' וירץ. כהרמי קולו וינס.

הערה. כל מנין יודע שהשמות הנרדפים משותפים בהוראת רעיון אחד הכולל אותם יחד, אמנם כל אחד מהשמות יש לו נטייה מיוחדת, כשע"פ האילן שמסתעפים ונפרדים זה מזה ומדובק' בשרש אחד. והכל בזה, כשהדבור קולע אל מפרת הרעיון הפרטי הנוטה ומסיריו מאחזו בענין מה, או לא יבא רק השם הפרטי המיוחד לו לבדו, אבל במקום שאין הכרע ודי לנו ברעיון הכללי, או יבא האחד תמורת האחר. וכן הוא בכל אותיות השמוש הנספחים אל המלות יש לכל אחת ואחת שבל מיוחד להטות את המלה ולאפניה לרעיון המכוון, אבל במקום שאין הכרע תבוא לפעמים אות אחרת תחתיה.

הוראת אות נ

דבר המנשא ויצא מדבר בנוכה או פן הצד, מסכה או מסכה על דבר.

גג, מסכה על הבית וחוסה עליו מורם וממשר, ומוזה בהוספת אות האמנתיו מלת גן וגנון, המגן משרב וחיים השמש, ומלת מן, מזדה ומסתור. גנון והצל, ועל גנתו יונקת תצא. ומוזה מלת אגן הסדר בהוספת א' י' מהאמנתיו, ע"ש צורתו העגולית ובולשת מכל צד כשבע הכדור. ומוזה מלת גאה וגאה וינאן על ההרה ובההות והתנשאות, ובארם רובו לגנאי, ומסתעף מזה שם גג, על המנגן בכנור ומזמר בקול. ונגן ידו וטוב לך, כי ע"י הניניה תתנוסם ותתנשא רוח האדם מכניעתה, וע"י הניניה תבוא רוח גבורה ורוח נקימה, גם רכות הלב ויגשת החמלה והחנינה. ומסתעף מזה מלת גוי על כלל אנשים המתאחדים בחבורת בשפה

הגא במכני החכמה, ואנכי הולך דרך לפניך להורותך, חזק ואמץ.

הוראת אות ב

ענין תד ופנימה, או מקום קבול ומחוק, או ענין כניסה. ודבר החל על דבר, או שוק בחושי.

ערים נאמנים, מלות בי בו כך בכס בהם בהן. מזה מלת בית, משען ודירת האדם לשכון בחושי, ומוזה מבית הפך מבחוץ, ועל הקיבוץ והכניסה. בית אב, בית חפלה, ושמו וצורתו של האות ב מורה עליו. אב, מלת המצטרף, אב לבנים. אשר ממנו יצאו תולדותיו שהיו נגלמים בקרבו ומזנחים שמונים בכחותיו. ומוזה אבי כל תופש כנור. שהיה הראשון לתופשי כנור וממנו למדו או נשתלשלו כל תופשי כנור אשר באו אחריו. ומוזה שם אביב על זמן התחלת הצמיחה והיא כמו אב לכל ימי הקיץ. ומוזה שרש. בנה על מלאכת הבנין כסדור נאות, בנה בנתי בית וכול לך, ועל הקיום והחזק והקמה משפל המצב. עוד אנבך ונבנית, ונבנו בתוך עמי ת"י ויקיימוך, עולם הסד יבנה, ומוזה שם בן נולד מאביו. לשון בנין. אשר לא יבנה את בית אחיו, אולי אבנה ממנה. ומוזה נבנה שם אבן בהוספת אל"ף בראש וני"ן בסוף, הוא יסוד הבנין הזקנתו ותקפו. אבן פנה ואבן הראשה וממנה תוצאותיו. ומוזה שרש בין על התבונה ועל כח הנפש להבין דבר מתוך דבר. נולד ונבנה מרעיון הקודם, ולכן נופל עליו לשון בנין והולדה, וכמו הבן שנוול מאביו, כן הבנת דבר מתוך דבר כאלו נולד ונבנה מדבר הקודם, ומוזה שם בוא, ומבוא, ותבואה, על הכנסה והבאה. ומוזה מלת אוב, המדבר משחיו ומוליד קול חדש כאלו בא הקול ממקום אחר (בכירדענש). ושם בנית על דמות וצורה הנעשה ע"י תבונה אדם. ומוזה בנת עין. היא הנקודה השחורה במרכז העין, מקום הלול ומעבר דרך לקרני האור החוזרים לאחור מן הדברים העומדים מול פני האדם ומהדירים את תוכו, ובעברים דרך הליחה המימית החוכמית והדבורלחית ששברים ומתקצצים דרך בנת העין ומתאחדים בנקודה בעור הרשתית הפרוש באחורי העין לציון ותמונה מדבר החוצה לו כנודע לחכמי השבע — ומוזה מלת בהו (*), שענינה שממה ומקום ריק. ומסתעף מזה מלת נבוב. ג"כ ענין ריקות. ומוזה מלת בין,

* פן וכן רש"י [בראשית א ב] בהו, לשון ריקות וצדו. וכן ח"א תהו ובהו. צדיא ורקניא [מקום מחויק]. המסבאר

שם אמר, ובהו, מלשון בו הוא. שהייתה כוללת כל הנבראים עכ"ל. כראה שכוונתו לפרש מענין אב כמבואר למעלה.

הקדמה

יא

הארץ להשקות את הארמה מועין מלת דד, ומלת הד הרים על הקול החורר מן ההרים. ומלת הידד כדורכים יענה, הרמת קול שמחה וזמר שרים ונוגנים. ומלת חודה על שמחת הנפש מסכת הכרת טובה וחסד, או הכרת החשא מחמת תנודת הנפש והתודותו שמתחזק על מעשיו ויכיר שחמא ננד משיבו. וזוה מדו בד, מן די. שהבגד עשוי כדי מרת אורך האדם, ויכרות את מדויהם, וילבש קללה כמדו. — וזוה שבא מלת איד על שבר ומקרה רעה, הוא מענין התנועה בנגלל החוור, כי לפני שבר גאון, וידוע שקצות שני ההפכים נוגעים זה בזה, וזוה מלות אודות אודותי ואודותיך, הסבה הגורמת, ויש בזה ענין שייכות שני דברים זה לזה ומלת לנד לו ולנחמו, תנועת הראש כמשחף א"ע בצערו. וזוה מלת נאר החלב שהאדם מוציץ מתוך פיו ושוחה כיונן מן הדר. וזוה מלת נד, קבוץ וצבור. ובוה יובן ההבדל בין נע לנד. נע נאמר בעצם וראשונה על התנועה במקום, כמו הניעות וגו' כאשר ינוע כנברה. יוצה במקומו, והוראהו העדר מנחת הנפש. ונד היא הנרידה ממקום למקום, וכן להניד רגל ישראל. נודד הוא ללחם כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו.

חוראת אות ו

חיבור וקשור הדברים.

ווי העמודים, הם היחודות העשויות לחבר את העמודים ולדבקם יחד, ויחידים וחשוקיהם. ונקראים המתברות החוגרות חלקי הכלים ומדבקים אותם יחד, בשם חשוקים, כאלו יש להם חשק וחשוקה זה לזה, וכן נקראים חשורים, חשרת מים, בחילוף ק"ף בהי"ת, כי קישורי האדים מתקשרים בעבים. ובהתקשר הוי"ו עם ה' נעשה מלת הוה, מורה על ישות מתהוה ובה אל המציאות. הוה גביר לאחיד היה להם למלך, כי מה הוה לאדם, כי לשלג יאמר הוא ארץ. ונאמר ג"כ על מקרה רעה, אם יחפץ על האדם בזהות ופנעי הזמן יתפשו מהצלחתו. והפול עלך הוה. והענין אחד, שמתהוה מה שלא היה מקודם, ובה מן ההעדר לישות ומציאות, יהיה טוב או רע. ובהרו באות וי"ו בין איתיות השמוש להורות על חיבור המאמרי' וגם להפך העבר לעתיד והעתיד לעבר, אמנם מה ראו מנידו הלשון להשתמש במלות מהופכות? ומדוע לא שמשו עבר בעבר ועתיד בעתיד? לדעתה השעם לזה הוא. לפי שהזמן (דיא צייט) אין לו מציאות בעצם אבל רק יחס הנמצאות זו לזו בשכל לבד ברך

ובממשלח אחת ומוקפים בעניני אגודתם כבמחוגה, וזוה מלת גוה וגויה, גם מלת גוה. לב שמח יישיב גוה, ענין רפואה, שמענין על הגוף בחליו ומחוקקה, ומלת גם להוספת דבר.

ומה שנמצא מלת גיא מורה על מקום נמוך הפך מלת גא המורה על גארה וגבהות, הן נמצאו שרשים רבים מורים על דבר והפכו, או שהוא מסכת אות הוי"ד, כי נן נמצא מלת גי בוי"ד לבד ובלא אל"ף. וזוה מלת יגון בהוספת הוי"ד בראש, מורה על העצב ודאבת הנפש, כי במעמד העצבון התעמף הרוח והנפש מתחמצמת ונכפפת כאנמון.

חוראת אות ד

ענין דודים וידידות, חיבת וביקות, ושאית דבר לדבר.

ונכלל בזה רעיון התנועה, שמתנועע דבר לדבר בשאיתם וחשוקתם וזה לזה ומסבה זו נודדים ממקומם. ומכונים השדים דים: דיה ירוך בכל עת. היונן מתבק את האדם מתרפקת על עולה פרי בטנה ותגר החלב שמדיה אל פיו באהבה ענה. וזוה מלת דד וידידות, אהבת נפש וחשוקה מאיש לרעהו ולאהבתו. ומלת די, ענין הספקה והשקת רצון למתאדה, והעניקה להפנין וולחו בכמות ואיכות. דוד, כלי בשול העומד על האש והאש תסוב אותו וכאלו האש תחבקו. ומלת הוד על התפארת והחן היוצא מדבר כקריי אור ונוגה. וזוה מלת דאה, ענין עופפות ורחיפה. כאשר ידאה הנשר ושמ העוף דאה ע"ש רחישו, כנשר על גולויו ירחף. ונאמרו ב"ד על מלת מרחפת, כשף הזה שהוא מרפף בכנפיו וכנפיו נונעות ואינן נונעות, וכן כתב רש"י ז"ל שם כיונה המרחפת על הקן. ומן רעיון התנועה הנכלל באות ד' נבנה מלת נדה משום שנדודה מבעלה, ובעבור שבעת יוב דמה מרגשת נדנדו בלב כאלו יש לה תשוקה בלתי ידועה אשר לא תתן לה השקט ומנוח (אונורה), וזוה מלת דוה ומרה. עלי לבי דוי, כי הערקים והגידים של החולה לא ישקופו. וזוה שם יד, ע"ש שהידים עסקניות ונדודים. גמול דו הרה. ובחבר עם אות מ"ם ענין המתנה ותחולת, מסתמף מענין רחיפה, כי או הנפש מרחפת על כנפי התקנה וחובקת את תחולתה בשתי ידיה (שוועבענד אינד האררענד), ונודדת להשיג מבוקשה. אדם ער בית אלקים, ארדה כל שנותי, ענין קפיצה בנחת כעין רחיפה, מלכי צבאות יחרון יחרון. ובתלמוד, האשה מדרה את בנה. וזוה מלת אד היוצא מן

הקדמה

ההמשכה, היינו המשכת מציאות דבר מעשה או פעולה, המשכה הזאת נקבדה בשם זמן, ואנחנו מציירים לנו ההמשך הזה כאלו הוא דבר נמצא בעצמו, ונדמה לעיני גשר שלנו שהומון נמצא בסדר שאר הממצאים ואין זה באמת כאשר אבאר המשנה הזאת מורכבת מהמשכות קשנות בנאות זה אחר סור זה, וכל הדברים היגיעים בעולם מציאותם נמשך רב או במעט. וכאשר נתבונן בזה הישב נמצא כי אין לנו שום ציור באמת רק מעבר ועתיד, הקשורים יחד זה בעקב זה כחוליות השלשלת, ומה שביניהם אין לו שום חפיסה קיימת. כמו הנקודה ההנדסיית וקו ההנדסי, ועצם ההמשך מדובק רק מעבר ועתיד רגע עובר ורגע בא, ובנאות כבר עבר, כאשר יבין כל משכיל, לכן אם המכוון במאמר או הספור לצייר לנו מה שיתחיה בעתיד כדבר ברור שלא ישתנה, משתמש העברי בלשון עבר עם יו"ו המהפכת לעתיד, להורות אף שבאמת עתה אין לו מציאות, אמנם בלי ספק שיתחיה או שישעה, והדבר מודגש וברור כדבר שכבר נעשה. ואמר 'פרעה לבני ישראל, ברור שאבאר פרעה בן וכאלו כבר אמר, וכאשר המכוון לצייר לעינינו דבר הנעשה כבר ועבר כאלו אנו רואים אותו מתהווה לעינינו' ש'שתמש העברי בלשון עתיד עם וי"ו המהפכת לעבר. כאלו אנו רואים עתה הוויית הפעולה המורכבת בהמשכתה מעבר ועתיד, ואנחנו רואים התהלת המעשה הולך וחולף לפנינו ואיך יתקף העתיד לעבר הסמוכים ומדובקים יחד בתכלית הסמיכות והדבקות מבלי שיש ביניהם ריח אף מעט מן המעט כציור הקו ההנדסי שבמקום שזה כלה זה מתחיל מבלי שום ממוצעי ולוה שתמש העברי על ההרה בלשון עתיד, וען שההרה איננו בעצם רק העתיד, ומה שבא אל ההרה כבר עבר ואיננו, אף שהדבר או הפעולה הנמשכת לפנינו נדמה לנו כהוה מחקיים ובאמת אינו כן, כמבואר, ואיננו מסכים לדברי החכם רשפ"ה בספרו הנו' יריעה ג' הוברת א' שאמר וי"ל. שיש ב' מיני הויות, האחת היא הויה, דולגות שיתחיה הרבר בבת אחת בשלמותו וכו' המשל בזה קו ההנדסי וכו' אילו היה מורכב מנקודות הנדסיות היה אפשר לצייר לנו שהיה נקודה אחת קשנה ולחברה מציאותו ע"י הרבה נקודות, אבל אחרי שידוע לנו שאילו מן אלפי אלפים נקודות לא יעשה קו כל שהוא, להיות שהנקודות בלתי בעלי כמות בעצמם אבל הם סימנים מגבילים תחומי הקו בהתפשטותו, והיות הקו מורכב מקיים דקים קפנים בעלי כמות וכו' עכ"ל. והנה עליה נשגבה על חכם כמותו שאחזו ברעיון

הוראת אות ז

דבר היוצא מדבר ע"י תנועת נולה וזיבה או זריקה כמקום למקום ותנועת קפיצתו לאחור.

אשר אז מצייר כעין זווית פנה ומקצוע כנודע לקורא בספרי 'הטבע'. זווית, מורה על פנישת שני קוים הנשפים זה לעומת זה וזוהתכים זה את זה, ד"מ פאת מורה ומערב עם פאתי דרום וצפון בפגשם זא"ז בנקודה אחת. מציירים חמונת קוין ומקצוע כצלעות המשולש. וזוה מווינו מלאים, ירצה שכל האסמים וממגורות מלאים מוון מווינו לזוית, מויו כנודע, ידוע שקרני האור בגפלים על הגשם קופצים לאחוריהם בבחינת אור חוזר, כטבע הגשמים ומקשיים הנזוקים זה על זה ש'קופצים לאחוריהם ומשיית קפיצתם נערכת לעומת קו הנפילה שמתרחקת מנקודת הפגישה בתנועה מאקבלת לצד השני כעין זווית ומקצוע (איניפאלס ווינעל) ונאמר ע"ד השאלה על הכבד והרוממות שיצאו ממנו כעין קרנים מויה ויפעתה שישמחו את ארבהיה ויתענו בכבדה ויגלו בממשלתה. וזוה מלת מאונים, כלי המשקולת הנעשה בן דרך בהישרה שפחות, ועל שתי קצותיה חלויים שתי כפות, ובאמצע הבר הלשון עומד נצב לרומו ומצייר עם שפחות הבר שני זוויות משניות עבריו כהמיות המשולשים נצני הוויית, לסמן כמות המשקל וכובד של דבר השקול. אם כשקל אחד לשתי כמותיו וכובדם שוה, היינו הדבר השקול עם כמות המשקל של האבן. או הלשון עומד נצב בתוך מבלי לנפות לצדדין. ואם אין כובדם שוה הלשון נוטה לצד הכבד שבהם. וזו שדי, הם זוויות השדה משדתי לכיף נודדים ומתנועעים המיד גנשוית שונות. ונקרא אבר הארם אשר

הקדמה

בהם כח הרוחני בצאתם ממקורם ונובעים תמיד כאלו הם חיים, ובהפך כשהם עומדים ונפסקו ממקורם או הופג שפעם וכחם. וכן ולא יקחו ממך בשר מבושל כי אם די, יען שנשא בנשר ואם מצער מכה החיים, והבישול מרפה את הכח הזה. וכן **אשר** הם, כי החום כח החיים, וכשיאפס החום הפבועי נעדר החיים, ושם חמה בעבור חמימותה, וזוה מלת חן וחנינה, מציאת חן בעיני וולתו: נובע ממקור אהבה ורצון המעטרהו חסר ורחמי' ונלכד באהביו סגולה נפלאה באדם למצוא חן בעיני ראהו. וכן בקישור עם שארי אותיות יולדו רעיונות רבות מסתעפים ומשתרגים לאין מספר.

הוראת אות ט

ענין הסרת דבר מדבר.

ויהלך אש, הרוחץ עצמו מחברת אנשים להיות גרד. משאשא, בכפלה האותיות, כלי שמכבדין בו את הבית לנקותו מאבק ואשפה. אשים, הם בודדים ידועים בשם (איניולדער) משה, תואר לחושים הנמוים מן הצמר או הפשתים, שהם נמוים ונמשכים ממקום שדיו בו, או מן רעיון הנשיה [וכן דעת רשפ"ה, וזה ענין השיה וענין מוש ומשה ומסמן. וזה שבא שם מיש ברעיון דבק, הן נמצאים בלשון עברי שרשים רבים מורים על דבר והפכו, או בעבור האות יו"ד שמקפכהו מרעיון לרעיון.

הוראת אות כ

ענין כפיסה חכמה.

רוח נכאה, תהגו אך נכאים, הנאות לב צדיק (אינישכפערן). תלכאים, שתי מלות חל נאים רוח כזה, נכים, וכי ימוך אחיך ומשה ידו ופירוש אין לזה לשברך, אין מי שינניע את צעריך מסיבת שברך ע"י נידומים, או שהוא כמו גזה בחילוף גימ"ל בכ"ף. ובהו יבין רריפת מלת אכני ואני. בהוספת אות כ"ף כאשר בארתי במ"א. וענין כ"ף השווי, שמספיל את האחד למען השותרו לאחר קפטן כגדול, כנער כוקן, שפחה כגברתה.

הוראת אות ל

היור או התקרבות דבר לדבר.

לולאות, הם בתי הקרסים, להיות הקרסים נאהוים בהם. לולים, ובלולים יעלו, הם המורגות הנאהוים

נשע הנורא ית' לשמוע את הקול מדבר אליו און, להיות שההנועה הרחיקת הנפלה באייר ע"י הקול, פוגע בשור הפרוש בפנימית האוון כמין חוף, הוא מענין הויה. וזו מדרכה אל הקיר, וזו נצחם על גבדי. ופירוש אין ער תבונותיכם, מענין מאונים, ורצה השיית האוון לשמוע ולשקול את הדברים והתבונותו באמויה השכל ולבהנם אם כנים ישרים המה. וזוה מלת אונק, שם כלי זיין, כי בימים ההם היו הקשת והקלע לירות כהם הציט ואבנים כלי זיין שלהם, ונקבו בשם זה כל הכלי זיין, וזוה שיש זמם למחשבות החבולה וטרמה הערוכות למשרה ידועה. ושם זמן, על זמן מוגבל ונעך לפעולה אדם. לכל זמן. ובהלמוד ובארמ'ת הוא ל"כ לשון הכנה וזימון. ושם זנה מורה על הנשיה מדרך הישר ועל הנגינה, היא ג"כ ענין הסרה מקו הישר. וזוה מוי רעב, עיקוס הגוף מיושב הרעב. כן יזה גוים, ענין פיזור ותפוצה לכל עברים מסביב. מוזה, ע"ש צורתו הוית יע"ש תנועת הדלה ושקפתה עליה. ובהלמוד מלת זואו, ענפים, מנין עפאים מנין זאויא, ע"ש שמתנועעים תמיד משני הרוד או ע"ש שיוצאים מן האילן בנפיות שונות פרושה לצדדים כפרישת כפי האדם. ובהלמוד לא זו משם, וזהוהי הלב, וכן אין מוהדיין אורו (חולין י"ז). ענין גבוהות וגאיה, לפי שהמתגאה מתנשא על וולתו ומגיבה א"ע, וע"י נסוגים אחר זה מזה.

הוראת אות ח

לכדת ותפסת דבר.

מענין חזק ונום, והוא עדי לקשש צואר האדם מסביב ובעבור שעשוי כמין שלשלאות, וזוה בחחים, השלשלאות שהאסורים כבולים בהם, וזוה מלת חוזים, הם קוצים ע"ש שתופסים בגבדי המתקברים אליהם. וזוה חכה, בחילוף ח"ת בכ"ף, כלי צדיה שצדין בו הדגים. וזוה שרש חכה מורה על התקה והמתנה, לפי שתופס בה האדם ומחזיקה לבל יאמר נוואש. חך, שם המקום בפה שתופס את המאכל למעוים מעם, וזוה שם אחר ואחרו הדבוק ונלכד בקרבת בשר או בקרבת הנפש, אמרו אברהם שאיחה את כל העולם. מאחה את הקרע, היא האחרו המקשרת את הלבבות בכח רוחני ויתלכדו ולא יתשרדו, וזוה מלת חי, הכח הרוחני בעצ"ה התופס ומחזיק את הנוף ובוקע כל איבריו ויחלימוהו להתנועע אל אשר יהיה שמה הרוח והחפץ. מים חיים, מים שיש

הקדמה

ובקוים יחד לעלות בהם למקום גבוה או לירד למקום נמוך. ומה ענין לילת, אסיפת הכחות ע"י רבוי המשא מערך כח הסבל: לילתי נשוא. אך עתה הלאתי, מיעוש הכחות מנשוא סבל המשא, ובא בשם משפט, תלחה. הוגעת ד' בדבריכם, וברגום אלהיתן קדם ד'. לה, לית חן הם לראשך כמעט איש וליות, והכניוים לי לו לך לכס להם. ומה שם לאום ולאמים, חיבור הרבה פרטי אנשים לעם אחד. גם אשור נלה עמם, ועל כל הגלויים עליהם. ומה הליות אורחים בלשון חו"ל. וגם מה שהוא מענין הלוואה הוא ג' מענין זה, להיות שהלוה נתחבר למלה בחיוב השלומין, אמרו עבד לוד לאיש מלוד, ומאוד השכילו חו"ל בחוארים כאלה כירוע למבנים. ומלת לו, לו יהי כדברך, לו שמעני. ומלת לולא, לולא התחממו כי עתה שבנו, מירכבת מן לו ולא, והכונה, חיבור המאמר והרעיון הראשון עם האחרון להורות חיוב המתאחר בשלילת הקודם. ובהתחבר הלמ"ד עם אות ב"ת בסופו. מלת לב, מקום אסיפת הדם מכל הגוף ומקומו באמצע הגוף. וכאלו כל הגוף מדובר אליו, ומה לבנתני יבב. ושם לילה, אולי בעבור שע"י הממשך והעדר האור יתאספו העוסקים בעבודה לביהם וילוו יחדיו. ואולי מה בהרכבת הנו"ן שרש לון ושם מלון, נפשו בטוב תלין, בצוארו ילין עוז, ביקר בל ילין. ומסתעף מה מלת תלונה. כי המתלונן יעצום שעתותיו על זה אשר מתלונן עליו (איפבירען, אויפהעשפען).

הוראת אות נ

אינה מרוחקת מאוחות המ"ם, כי המ"ם והנו"ן אחיות רגה ממוצא החוטב ושניהם מאותיות השימוש האמנותי. — נא, לשון בקשה וזיוו למחר עשית דבר וגמירתו ולקרב את המרחיק אל האכלו ממנו נא, היינו שלא נצלה כל צרכו יין, תואר לבני בניו של אדם אשר יומשך השתלשלות הורות למרחוק וקרב אליו בקרבת בשר. ומה ינון שמו, שיצאו ממנו בנים ובני בנים ולא יפסוק ההמשך דור אחר דור. מנון, המשך הממשלה. נוה, בקישור עם הוי"ו הוא ענין דירה נאה, והנוי והיופי יסובב ע"י התאחדות דברים שונים (דיא מאנניגפאלטינגקייט צור אייניקייט) נוא, בקשר הוי, יניא אותה, נחלפה הוי"ו בוי"ד, הסרה ממשבשה הקודמת. ובכלל כאשר הונחה אותה מלה להוראה ידועה משתמשים בה גם להוראה הדומה לה אף שאין בה עיקר הכונה אשר בעבורה הונח התואר הזה *). ומלת נלה בהרכב עם הלמ"ד על קרבת הדברים להשלמת וגמר המעשה והשגת מטרת החפץ וזהו מהוראת אות ל' (עיין לעיל): ולא ישה לארץ מנלם. ומה מלות מן ממני ממנו בקשר מ"ם נו"ן (פאן), ולכן הוראת מלת מין על פרשים רבים שווים ומתידים לאחד, להיותם נפרדים משארי פרשים הבלתי שווים. ומלת מנין וממון, שנופל תחת המנין ומתאחדים למספר אחד. וכן תרגום של דג, ע"ש התרבות מינו. ומלת נב בתלמוד, מין נגע הפושט בבשר ומחפשט בהרקבתו (קריעבסשארען) עלוקה הרגומו נם, ע"ש מציצת הדם אליו.

הוראת אות מ

הרחקת, הסרה, והבדלה, ועידה דבר מקירו תחלתו או מסבתו.

מים, הנוזלים ונובעים ממקורם ועלולים להתנועע מנשיבת רוח או ממקום מדרון. מאום מאומה, הסרת ושליפת הרבר משארי הדברים, ממני, ממנו, ממך, מהם, מכס, מין, למיניהם, כי המינים מובדלים זה מזה, מין האדם ומין הבהמה, ומה ענין מיאון: מאן לשלח, מאן להקים לאחיו שם, המאנים לשמוע, העדר והסרת הריצון מהכונה הרצויה. ומה מלת מהמה, התעכבות יותר מהראוי או מבלי דעת הסבה, והיא כשילת מלת מה, ירצה על מה ואת. מום, חסרון, נושא ונבל מדרך השבע. ומה מלת מות, נפרש ונבל מדורו ומחיים ודורו נסע ונגלה ממנו (עיין אור לתיבה ההבדל בין הנותר

רק בשם הפרטי. אכנס במקום שאין הכרע לטובה ועיקרה, או רשות להשמש גם בשם הנרדף המשותף עמו ברעיון הכללי והיולי.

* ושפור זה הכלל גם בשמות הנרדפים, שיש לכל שם עם כונה עיקרית מיוחדת אליו לבדו המשתמשים בו במקום אשר המדבר קולע רק אל כונה זו העיקרית, ואל לא ישתמש

טו

הקדמה

מובן מאליו. פחה, פחוי, ענינו פתיחה וסילוק הסירוב והמייאון: פתחני ואמח: סילוק מניעת הרצון. יפח אלהים ליפת, הרחבת הנגול וסילוק הגדר והצמצום. וכאלו נעשה פתח לדבר הסתום פתוח לדלות: הצירים אשר הדלת חסוב עליהם בעת הפתיחה. ונבנה מזה שם פחי: מזוסר הבחנה שנית לפתוחו: כי השכל הוא המתג והרסן לפעולות בני האדם. ועל ידו יבחין עשיוהו אם טוב ואם רע למען לא ילך שובב בדרך לבו ולמען לא ישמע לקול אנשים זדים אשר יפתוהו ויצודוהו למדחפות, והעושה מבלי דעת ומבלי לחשב רוכז מקורם. יתרו פתח ושולח הרסן ועי"ז מעשיו פרוצים ומחלכו מדחי אל דחי: וכאלו נפתח המקום אשר היו סגור לפניו מסבת המוסר והשכל. — פחאום, מבלי שידע האדם ולא ירגיש מקודם מאומה מאשר יבוא: הולך אחריה פחאום, ירצה שלא ישים אל לבו למינע רגלו מלכת אחריה. פח, הניקח מן הבצק: פתוח אותה פחים, נפתח חגורם ונשברו לפחים קטנים. ובא בקשר עם החי"ו והלמ"ד מלה פחיל, הוא החוש הנשוה ונגרר מן צרור הצמר או הששתים ונמשך ממקום שהיה דבוק בו, ונדרף עם מלת גדיל, ע"ש שנתארך ונתגדל על ידי השוויה: נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי: אמרה רחל: נחרחב מצבי בניאי עם אחותי במאמד השוה: נפתלתי ונשחרתי עמה כחוש ופתל אחר מסבת אהבת יעקב אלי כמו לאחותי: ובתלמוד פנאי: זמן פתוח מעינים המגבילים אותה: פנוי פנויה, שלא נגדרו בגדר האישות: לפני, קודם זמן המוגבל לדבר ידוע. לשנות בוקר, נוכח וקברת הזמן אשר יפתח והשעי לצאת השמש ויבוא הבוקר.

הוראת אות צ

התעלות הדבר ביציאתו ממקום מתכובו.

כמו בצמיחת הפירות יוצאים ראשונה. אמר וייצץ ציץ, ירצה שהתחיל הפרח להתגלות. כפורחת עלתה נצה, הנצו הרמונים. ומסתפק מזה מלת יצא, יציאה ממקום שהיה נסתר בו: השמש יצא על הארץ, כציץ יצא יומל, ואחר יצא אדמו. ניצוצן הרשף היוצא מן האש. מציץ מן החרקים, רואה ממקום נסתר. יציצת היוצאים מן הבגד (*). נאץ. התעוררות הכעס והתחרות המביאה לדי קצף. ומוזה יצח, הבערת הדליקה והשעולה להוציא כזו האש אל הפועל, מלשון יציצה והתעוררות, שהאש המקריי הבא מבחוץ מעורר ומנאץ את

הוראת אות ס

ענין המסה ושחיקה והשתתת הדבר ע"ז בעצמותו או במראהו.

כדומס דונג מפני אש והמלה נמים, או על ידי שחיקה ושחירה ורקבון, כצמר יאכלם סס. ומוזה מלת מסוה, בעבור השתנות הפנים והמראה. סאה, שם המושאל על המדה שמודיין בו הקמה והפיתון מנרעיה התבואה. ומוזה מלת נסיון, כי כמו שעי"ה התחכה והמסה יובחין איכות הדבר, כן ע"י הנסיון נבוא להבחנת הדברים והענינים כמו הכסף ע"ה המצףף, ובוה נדרף עם מלת אות. ומוזה מלת נס בהרכבה עם נוי"ן שהיא מעשה פלא כמו אורת ובוהינה, גם הילוף והדגל הפרוש לסימן ואות להראים אותו מרחוק, מתנוסס, ענין ריהוף והתנשאות כמו הגם המרחף באויר מסבת הרוח. אסיא בחלמוד רופא, ע"ש הרפאות בסממנים הנשחקים.

הוראת אות ע

יעד וימחן ובכלל על הזמן.

עח, העתות המזומנים ומיוחדים לאדם בימי חייו (שיקואל) — בידך עתותי, לעתות בצרה לעות את יעף דבר, איש עתי. מעון ומעוניה, דירה מוזמנת ומיוחדת. עונה, עונת המעשר, עת קבוע. מעונן, המתנבא מהליכות העננים על עתות מיוחדות ועתידות לאדם. עין, אבר באדם מיוחד לחוש הראות, שעי"ז יראה האדם כל הדברים סביבו במרחק הראוי. ובהוספת אורת מ"ם, מעין מים, כי המקור הנובע מתיחס לנחל כמו העין לגוף: כל מעיני בך, אמר דוד. המנוע והמעין אשר משם לקרו כל המחשבות והרעיונות ואשר הם המקור לפעולות בני האדם, קודש הוא לך, כי תמיד אני חושב בך. — עם, בקשר עם המ"ם בסוף. המון פרטי בני אדם המתאחדים בלשונם ונימוסיהם, ועי"ז התעדרו לגוי אחר. עם, כמות האור והעלמת הדעת: וזה העדר התעורה המזומנת: מסחפק מהוראת המ"ם. ענה: ענין תשובה. שעל ידה יתייחר ויתיעד אחד משתי קצות הספק אשר בלב השואל.

הוראת אות פ

פתחה וסילוק הכתימה.

פה, משפת השפה. פנים, הפונה לנוכח: ואם לצדדין, פאה. פי שנים: על פי: כפי:

האדם ופן הבהמה קרף ציץ כמו וזיה לכה לציצת, וזקניו בציצת ראשי. עי"ל. והביאו בשם ממהם.

(* וכן דעת רש"י [ירמיהו מח ט] ע"ש חני ציץ למאב חני ציץ למאב חני כף למאב. כל דבר חילאי החולה ובולט מן

הקדמה

המונע הליכתו יסוב לאחור. ולכן מורה שרש ראה גם על המיחזה בעתיד, יהיה בכח הנהואה או בעין השכל המאיר את העתידות השמונים בחביון העתים, ונאמר נ"כ על הבחינה והביקור. ומסתעף מזה מלת ראה, שהוא מדרב מדרב הנראה לאדם שיוקרה, ומורתת ונזור לאחור. ומזה מלת רוח, ענין שביעה מדרב הנוול וכמשך אל נפש העורג והצמא לדבר. וכן נאמר על הידידות, נרוה דודים, ע"ש שפולטת ומפיקה עונג וגיל המשביע את הנפש השוקקה אליה. ומזה מלת רום, על דבר המנושא ויוצא מגדר ההשתוות, ונמשך ממנו נשיאות וכבוד. ומלת ראם, שם חיה בעלת קרנים גבוהה מאוד, והמפדידה את הרואים אותה בעבור גדלה, וזורקת מוראה ואימתה סביבה. ושם העוף ראה. ע"ש שיש לה חוש הראות חד מאוד. ובתלמוד, ריאה השואבה את האויר ורוחהו לחוץ. ומלת אורו מסתעף מזה, שהוא ענין שמתא ונידוי. מופרש ומרוחק מן השוב הכללי. ומזה ערירים יהיו, לבל יהיו נאחדים בכלל האומה. גם מלת ארה שענינו לקישה, אריתי מורי עם בשמי, וארוה כל עוברי דרך, מסתעף מהוראה זאת.

הוראת אות ש

ענין תוקף וכה.

שם איש, שבו הכח בין גופו לעבוד עבודה, ובין בממשלת ביתו להיותו שורר בביתו ובכל אשר לו, ונדרף בזה עם מלת בעל שהוא מענין אדנות. זכרו זאת והתאוששו, אמוץ הלב והתגברות הכח. אישי, יסוד החומה וחזק הבנין, לאשישי קיר חרשת, חומות המבצרים. נפלו אשיותיה, ואשיאי יחיפו, הם היסודות והחומות. סמכוני באשיות, אשפר ואשישה, אשכול ענבי, ע"ש היין היוצא מן הענבים המשמח לב בני האדם ומחוק את נופו. ומלת יש, ענין ישות מסתעף מרעיון התוקף. וכזה שם תושיה, על החכמה והמדע הנותנת לאדם כח ועצה לעשות חיל, ונאמר על השם ב"ה: עמו עזו ותושיה, עציה ותושיה. ושם אש, ע"ש תקפו לשרוף ולהתך ולהמס

הוראת אות ת

סופן ורושם מצד ותחום.

והתוית תו, ויתו על דלתות השער. ונאמר על על רשמי המצרים והתחומין. והתאיתם לכם, ירצה שירשמו הגבולים ותחומיהם, ומענינו הגררה והגבלה. וקדוש ישראל התוו, שהגבילו את יכולת השם וצמצמו את כחו מזה שיכול ומה שאינו יכול, או שבקשו אותיות וסימנים

האש הפנימי לצאת לחוץ. ומזה נצים, כי יצו אשר הצו, התעוררות הכעס והמריבה. מצא, החלוח דבר הנעלם, כמצאיאת אבידה, ומזה ונמצה רמו. הרחקה להוציא הרם. ומזה כי אץ לך הר אפרים, ירצה המקום הצר יאלץ לפרוץ הגבול. אץ ברבריו, נבהל לדבר מבלי התבוננות ונסחר לדבר בזמני כל העולה על רוחו. אץ להעשיר, נסחר בעסקיו מבלי לחשב טרם עשותו אם לעשות ואם לחול, ורחק את השעה מגורל האחרו להעשיר. ומזה מצה, הן לריב ומצה, יציאת הריב וההחלח. מצה, חלת לחם אשר לא חמץ ונאשה טרם יחמץ. ובתלמוד הנץ החמה, יציאת השמש ממהבואו בעלות השחר.

הוראת אות ק

הפלת דבר הבלוע והסרתו מתוך דבר אחר.

כאשר קאה, כהתעות שכור בקיאו. ומזה מלת נקי, הסרת דבר המאוס והלכלוך. ומלת ינק מסתעף מזה: יונק שדי אמי, וינקת חלב גיים, פליטת וזרקת החלב המיץ והעטים. ומזה נאק ואנק, געירת אצחה הנפלט מקוצר רוח וכבוד הלב, (ונאק נאקת חלל, האנק דום (עכצען שלוכצען). ושם העוף קאת וקפר ע"ש קולם שדומה לקול אנקה ואנחה, דמיתו לקאת מדרב. ובחבור עם ה"א, אם קאה הברול, ושני בנים תקהינה, נתקלקל חייודם מסבת החלודה וההימוץ שנפלט מחוכם ומלוכלכים בהם. נקיקי הסלעים, הבקעים שבין הסלעים ומקומות הרקים שבין סלע לסלע הפולטים מימי הנשם והשלג. ומזה מלת נמק, ענין המסה וניעול. ושם קיקיון, אולי הוא הצמח שיש לו כח לעורר ההקאה.

הוראת אות ר

דבר המרס והמרוק מדרב אחר או נמשך ונוול. פפנו.

רר בשרו את זובו, ויורד ריוו על זקנו, ירה בים, מורה הציים, תרומה. ומלת אור, על שם שקרני האור יוצאים כמו הציים מקשת. נר, העצים אשר בו רבוק האור, או בשביל שדומה בתבניתו לחץ. ומזה נירו לכם ניר, תלם המדורשה, הנמשך לארכו כריית החץ, וכן ניר הנאמר על הממשלה הנמשכת והולכת בקו ישר כמו התלם, מאב לבן ומבן לבן בנו עד למרחוק. וע"ז נוסר שרש ראה, הבטת העין, בעבור שקרני האור הולכים ביושר, וכשהם פוגעים בדבר הסך בערם ומעכב תהלוכותם הלאה, חוור. לאחוריהם אל תוך העין, כמו החץ אם פוגע ברבר קשה

הקדמה

אשר העתיקו יהי זה מלבו או להצין בעליו וראיה להשערתו זאת היא כי גם בנוסח האמבורג מחברת ש"ת ומחברת ש"ת נשארו על מקומם הראשון, פי שנים שנים לבר ופי שלשה שלשה לבר ועוד כי בשרש חור יאמר המחבר, בפירוש "וכבר אמרנו ונקדמה מלה זאת במחברת חר, ולא השניתיה כי אם עקב הוי"ו אע"פ שאין הוי"ו יסוד, ע"כ, וא"כ אלו הו"ו מסדר שרשיו בקבוצה אחת היה מקום שרש חר מאוחר בסדר אחריו חור ולא היה אומר ונקדמה, ולא השניתיה בכאן, רק היה מאחר רברו עד בוא אל שרש חר י גם יתכן לומר כי העתיק דנוסח המבורג היה כ"ל אחר לפניו אשר כבר היה משונה הסדר גם בו, ואפשר שתי המחברות ח"ת ושי"ת היו חסרות באותו הכ"ל והעתיקים מכ"ל אחר אשר סדרו לא היה משונה ומקרה כואת קרה גם להכ"ל הנמצא בלונדון י כל הספר מסודר שנים שנים ושלושה שלשה, מלבד מחברת צד"ל ומחברת קר"ף סדורים סדר נוסח האמבורג בקבוצה אחת ואני כספר אשר לפניך אחותי בסדר נוסח האמבורג, להיותו מוכשר יותר לכל מבקש שרש י ולא הייתי משנה את הסדר בו אלו לא מצאתי כי כבר השתנה זה יותר משש מאות שנה י כי כ"ל האמבורג כבר נכתב באלף החמישי, גם זה ברור בעיני וראיה עצומה לי כי כ"ל ויין ולונדון ממקור אחד באו, ר"ל שהמעתיקים היו לפניהם העתקה משותפת, להיוחס מצומצמות לרוב בלשונם גם בשעותיהם, כמו שרש אלגביש מסודר בשניהם בין שרש אלץ ובין שרש אמל ארשת במקומו י וכן נמצא השרש ארבע בין שרש בטא ונשנה שנית בין שרש בחר ובשתי עיני נ"כ רשימת החסרונות בסוף הספר י

בכל הכתובים אשר הביא מנחם בהקדמתו למחברת שמר סדר הא"ב כמו ברברו על אותיות המשמשו **שמל אכתו בינה** הביא"א ספוק' כמספר י"א אותיות המשמשות, וכלם סדר ע"פ א"ב י אידה נא י ברדה היער, הורד ערך י והורד המשכן וכו' י ובשבו לדבר איך המה האותיות יתהפכו ליסודיות הביא נ"כ י"א פסוקים אחרים בסדר א"ב י ברא אלהים הוה צברי ווי העמודים יפה נוף וכו' י וכאשר ידבר ממעלת הת"ו בהיותה משרתית בתחלת המלה, הביא י תוארה הוא מבקש, רבנונה, תגרת יוד' תהפכות בלבו י תורת שלמיו וכו' י וסדר הא"ב נמצא אהרי אות הת"ו שהיא תחלת המלה י ובין שמר הסדר הוה בלמודיו בכל ההקדמה י וראוי להעיר כאן אנב אורח: כי משפט רש"ד לוצאשו לאמר כי מלאכת מנחם רחוקה מן השלמות, אינו משפט אמת, יגד נא כל קורא היש שלמות

על בלתו, או שרצו לנסותו לרעת עד היכן כחו מגיע י תתאו לכם, שיגבילו את המרחק מגבולם י וזוה מלה אות סימן ורושם י לאותות ולמועדים, ורשמי העתים ויעדן הזמנים י ומלת תא, החדר הקיצון שהוא התחלת הגבול אשר משם מתחיל הוולך י ומסתפק מזה מלה אתא, על היוצא מגבול מקומו ובא לגבולנו י וזוה מלת נתון ת, להוראת הנתינה י כי הדבר הניתן יוצא מרשות הנותן ונתקן לרשות המקבל י ובקשור עם המ"ם מלת מת, ע"ש שיצא מגדר החיים ונפטר מגבול דורו לעולם, וזה מהוראת המ"ם מן או כ"ם השלילה י ובקשור עם הה"א מלת ת, על העדר רשמי הדברים וערוב הסדר מסכת השרת נבול הענינים, ומלת תותוחו, על המחשבים מחשבות רעות ומזמות, יוצאת מגדר המוסר וחוק המגביל, ור"ל ההתפעל, על הפועל שהוא בעצמו מקבל הפעולה, לפי שיוצא מגדר הפועל ונכנס בגבול מקבלי הפעולה ומלת את, שנספח לגבול אחר, או שהפעולה חלה על אותו דבר י אותי, אותך, אותם, וכו' י ע"כ דברי ר' ישב"ב י

אחרי אספי עד נה כל הוברים הנוגעים

לכל ששת מנחם, אציע לפניך מעט מהענינים הנוגעים בפרשי סדרו בספרו המחברת י אמנם לפני עשותי זאת תרע כי שרש הוציאו את הספר הזה לאור היו לפני ארבעה נוסחאות שונות, האחת מכ"ל ולונדון הגנוזה בברישי מוויאום, והשנית מכ"ל המבורג השמונה יוצרות העם י והשלישית היא מכ"ל ויין באוצרות הקיסר, והרביעית מכ"ל ברלין באוצרות המלך י ובלעדי אלה הארבעה בכל מקום קשה דרשתי מכ"ל אוקספורד י והיא אשר היתה קנין כסף המנוח הרב אופנהיים ז"ל י רתה נפשו צרידה בצרור החיים י ראשית מלאכת מנחם היתה לחלק קבוצת כל שרשי לה"ק לשתי מערכות, וישמים סדר סדר לבדו י האחת כוללת כל השרשים השניים ובתוכם גם האחדים י והשנית כוללת כל שרשים השלישיים ובתוכם הרביעיים והחמישיים י לכל השרשים הביאים תחת גדר אות מא"ב יקרא בשם מחברת, כמו מחברת אל"ף מחברת ב"ת וכו' י וכלל מחברת אות ואת קבץ השניים והאחדים ראשונה, והשלישיים והרביעיים והחמישיים אחרונה י ע"כ אם היה לבקש בספרו שרש בני שלש אותיות יותר, בהכרח היה יקרא לבקש מתוך קבוצה האחרונה, וכן הפך ימשפשי י הסדר הוה נמצא בנוסח אוקספורד, ברלין, ויין, ולונדון י אמנם בנוסח המבורג כל השרשים מסודרים ע"פ א"ב והיו לקבוצה אחת, כאשר יעשו כל מסררי ליקסקון וזולתי י ואין ספק כלל כי הסדר הוה נעשה ע"פ המעתיק הקדמון

הקדמה

המחלקות הראשונים רבים, בהעתקה אחת התייה המהלקה הראשונה, ובהעתקה אחרת היא המחלקה כתובה אחרונה, ובהעתקה אחרת היא מחלקה האמצעית, כאשר תמצא מבואר כה וכה **בהמבאר** ' וא"כ הנוכל לומר כי כל השינויים והתערובות האלה ממקור אחד יצאו, הנשפוט כי יד מנחם היתה בזה ' אין זה כי כאשר גורתי אומר כן הוא, כי מעשים תחתונים האלה בירי ורים נעשו, וכידוע כי סופרים הקדמונים אשר מלאכת התיבה היתה להם נגרוץ ביד החוצב בו, לא ראנו באמונה ליושר מלאכתם, לא הבדילו בין צורות ד' ר' ד' ר', בין ש' ובין עו, בין ז ובין ו, בין פ ובין מ' בין ת ובין ה ובין ק, ועוד כאלה, ומכ"ש לא הקור ולא ראנו עצל בין המאמר, ופעמים אין מספר דלגו משורה אחת אל הברתה, אם מצאו מלה דומה בה, ואם לפעמים השגיח הסופר כי השימש איזה פסוק או מאמר ' הכניסו במקום אחר כאשר תמצא וזה בהמבאר סי' ו'א דף ש"ז ' ובשרש עצל בין ההשמטות בסוף הספר ' ואם קרה לפעמים כי הסופר היה חכם בעיניו לא חזל מלשנות איזה מלים אשר לא הבין או אשר לא מצאו דין בעיניו, כאשר תראה כל זה לפנינו ' והסבה הראשית היתה זאת, להיות מנחם כתב ספרו בקצור מופלג ' ולא אהרץ כל פסוק ופסוק, אך הביא מלה אחת או שתיים לראיה, מבלי קרוא שם הספר מהכ"ד ספרים אשר הוציאו ממנו חשב הסופר האחר כי הוא פסוק ידוע, והסופר השני חשבו לפסוק אחר, ושיניהם הוסיפו מלים מתוך הפסוקים להאריך מאמרים, וזה תמצא הרבה מאד ' ועתה אריך נוכל להחליש כי מנחם לא סדר ספרו בשלמות ' בלתי ספק היתה לו שפה חרוצה וישרה בכל סדרו, כאשר עשרה בתוך הקרמתי אך נשחטה ע"י אחרים ' האומנם גם בסדר הכתובים בהקדמה מצאחי הסדר מעורב מאד ככל ההעתיקות ' אמנם להיות רובו מוכיח על כולו, התאמצתי לשנות ולתקן לפי שכלי, ועי"ז החזרתי העשרה על יושנה ' אפס בכל המחברת לא רציתי לשנות הרבה, הא' מטעם כי לא ירעתי עצם הסדר אשר נתן המחבר, והב' כי יראתי פתן אדושב כמתעתע בעיני החכמים האוהבים לצעוק מרה על מחברים זולתם ' ותחת רדפי טוב ישמוני ' והגזיתי כלו כמות שהוא ' ולצאת ידי חובתי קיימתי ואספתי כל הכתובים אשר מצאתי בכל ההעתיקות ' ד"מ בשרש עד מחלקה א' כתוב בהעתקה אחת עדת דבורים (שופטים יד ח), ובהעתקה השנית עדת אבירים (תהלים סח לא) ' או בשרש עגב מחלקה ב' בהעתקה אחת כתוב אל בני אשור עגבה (יחזק' כג יב), ובהעתקה השנית ובכל אשר עגבה

גדולה מזאת, ואיזה ימצא כורה בכל ספרי המדקדקים ובעלי השרשים מני או ועד היום? יזכר נא כל מחבר ספר עד כמה היתה יגיעה של מנחם מנעתי ' לדוגמא אחרת ישים הקורא לפניו את השרש נלב שבו סדר המחבר לפי א"ב כמעט כל השרשים בודדים אשר אין דמיונם בתורה, ויגד שפשוט ' לא בין לילה היה ולא בין לילה עבר — נתנה ראש ונשונה לענינוני אמנם בכל הכתובים הבאים בתוך המחברת בכל שרש ושרש ובכל מחלקה ומחלקה, לא ידעתי מעם סדרם, מאיזה שרשים יראה כי הפסוקים והראשונים הביא לראיה על שמות הפעולה, ושאחריהם על הפעולה עצמה ' ובמקומות אחרים יראה הפכו, ועוד במקומות אחרים אין מוקדם ומאוחר כלל, כמו בשרש **אבר** יקרא השמות תחלה: אבר כנשרים ' באברתו יסך ' אבר כיונה, ואחריהם הפעל יאבר נץ, וכן בשרש פר, ובשרש פרד ורבים כמזהם ' לא כן בשרש פ ש הפעל תחלה ופשו פרשיו, תפשו כעגלה ' ואחריהם השם ולא ידע ב פ ש מאר ' ובשרש אהל השם תחלה ישב אהלים, והפעל אחריו ויאהל עד סדרם, ואחריו שם אהל מועדי ואחריו פעל ולא יאהיל ' ואחריו שם לשמש שם אהל, אהלים ואהלות וכו' ' גם לא שמר סדר הכתובים על סדר התנ"ך ואין נוסף ומאוחר במספר הכתובים, ועוד תערובות גדולה מו נמצא הרבה פעמים ' ד"מ בשרש שך הביא לא תשיך, ישכנו נהש ' נשך כסף ' אף כי לא תשיך נשך כסף פסוק אחד הוא ' ולפעמים נמצא חצי האחרון של איזה פסוק ' ואחרי תחו הפסוק אחרים, ישוב אל חצי הארשון של הפסוק שלפניהם ' ומכל אלה אל ימהר לב הקורא לשפוט בהשקפה ראשונה לאמר כי לא דרף מנחם אחר תכלית השלמונו, והעתיק כתובי התורה כמו שבאו בזכרונו ' כי אחרי ראי בכל אשר נעשה בכ"י ישנים בכלל ובפרט בספר המחברת לא יפלא ממני לכאר את הסבה אשר הביאה את התערובות האלה ' הנה הארבע העתיקות אשר היו לפני לרוב אינם מתאימים בסדר הכתובים זה עם זה, ואת אשר יקרים האחד יאחר השני, לא ראי זה כראי זה ' ופעמים גברת העירף האחד כתובים על השני, כמו שיחבאר לך בסוף הספר אחרי תשים לבך אל מספר ההשמטות אשר נשמטו ברפוס רק במשך י"ז עמודים, לסבת אחרו בוא העתיק האמבור ליד לעת הדפסתם ' אף כי השויתי שלשת ההעתיקות אחרות שנשארו עמדי אשה עם רעותה, ואפסר כי במעל המעתיקים היתה זה אם מודון או משגגה ' אולי החסיר האחד איזה פסוק מבלי רעת, ובא השני והעירפו על הגליון, ויבא השלישי ויכניסוהו שלא במקומו ' וכן קרה לסדר

הקדמה

יט

רק אצל השרשים בודדים, ואם לא מצא שם גרף לבאר איזה שרש עברי השתמש כמלה ארמית מדניאל ועזרא. כמו בשרש ח' ל' ארם כי הוא לשון כו' י' ובשרש א' ש' ענינו נפוח פ' ד' י' וכהנה'.

עד כה דברתי ממקרי ההעתקת הישנות אשר נכתבו בידי סופרים קדמונים, ועתה אפנה להראות מעשה מעתיקים החדשים, ובתוכם הם אשר הוציאו לאור מעט מספר המחברת ומספרים כ"י זולתו. ואין לבי בזה הלילה להוריד כבור אלה החכמים, אך להראות מעשה האדם ותחבולותיו, למען יתחכבו ברור אחרון על כל המעשים אשר נעשו החרת השמש, ויתאמצו להסיר המכשלה מקרב הארץ.

הנה החכם המפורסם ר' יהודה ליב דוקעס היה הראשון אשר הוציא לאור בספרו היקר (ליש ערא שור היסטאריש עמיט היילונגען סטושארש 1844) מעט מספר המחברת, והמעט הוא כולל כל הקדמת מנחם מהעתקת ברלין, ושרש אדם מועתקת ווין, ושרש אור מהעתקת ליידיען ושרש גרם, גש, גח, מהעתקת ברלין. על דבר ההקדמה יאמר 'בשולי הידיעה', כי צר לו שלא היה לאל ידו להשוותה עם העתקת הספרותי ע"כ נתן אותה כפי מצאה. והאומנם כי יקל עתה לכל קורא לראות בעיניו החסרונות אין מספר אשר מלאו שם על כל פני ההקדמה מראשיתה ועד אחריתה, אהרי ישים לבו אל ההקדמה הנרפסת פה לפניו בספר הזה, לא יכולתי להתאפק הפעם מהענין אה הקורא על מקצה הישועת כרי לאמת את דברי אשר הוכרתי לעיל. אם היה החכם הנו' מודעס את ההקדמה כמו שהיא באמת מצויה בנוסח ברלין בלי שנוי ותיקון החרשתי ואמרתי כי אך להראות מעשה הסופרים היתה כונתי, ואמנם אחרי רואי כי בכמה מקומות התאמץ לתקן את המעוטים כפי השערתי, ולפעמים הניח סימן החמהון (?) להורות כי נתקשה בהבנת המלה, והקורא היה יכול לשפש מזה כי כל הדברים ישרו בעיני הח' דוקעס, ואך במעט מקומות אשר נתקשה בפירושים הציר בסימן החמהון לאמר כי איננו נכון, לא אוכל להחיל מהוריע סבת קצת שגיאות אשר הוסיף מדיליה ברף א' ע"ב שורה י"ח מלמטה כתוב בנו"ב: ואחרי הועדום לשרת וכו', הנה מלת הועדום לא הוכשרה בעיני החכם הנו' וישנה למלת ה' דוקעס, והראשונה עקירת וצורתה ברף ב' ע"א סימן המתחיל: המעלה הראשונה אשר תחלת המלה הי"ו כתוב בנו"ב הואנה הוא מבקש. אנה לידו, מה יתאונן ה' ב' ו' נ' ב' ה' הגיגי וכו'. ותחת אשר היה לו להבין כי תחת הבונה צ"ל הבונה

(שם כג ז) וברור הוא כי בכ"י מנחם היה כתוב אשר עגבה או אשור עגבה מגלי מלות הקדמות להם, השב המעתיק האחד על פסוק הראשון והאחר על פסוק השני. ואני לא חלתי מהביא את כלם כאשר מצאתי בו ובו. ועוד נראה לי כי המעתיקים מעלו מעל גדולה מזו, כי לפעמים השמישו הפסוקים אשר חלקו עליהם מדקדקים אחרים כמו דוגש ותלמידי, וראויה עצומה לי על זה. כי כמה כתובים נזכרו בפי רש"י ודוגש ור"ת, אשר לא באו וזכרונם במחברת מנחם, כמו הכתוב ודברתם אל הסלע (במדב' כ ח) חסר בכל ההעתקות מלבד המבורג, ועל הכתוב הוזה השיב דוגש והכריע ר"ת בתשובת סלעי. וכן בשרש חו חסר בכלם ומהוזה אל מהוזה (מ"א ז ד) המובא בפיוש"י. וכן נסתם את ה' (שמורת יז ז) בשרש ס' וגם זה בין תשובות דוגש. וכן חסר בנוסח המבורג הפסוק לעבד משול בשרים (משלי י"י) בשרש בשר. ועליו השגה ארוכה נאמת איש מהחכם דוגש, והכריעה ארנה אמתיים מהחכם רבינו חם. וכן נוסף על ידי המעתיק נ"ה בשרש פ' הכתוב כל פנים קבצו פארור. כרעת דוגש ולא כרעת מנחם. עיין בין ההשמות שרש פ' וכהנה רבות, עיין המבאר ס' קסב, וסימן רש ובמקומות אחרים. ואני אספתים לכל לתוך הספר.

ונוסף לזה הרשו את עצמם המעתיקים לשנות פעמים אין מספר את נוסח הלשון, אף אם אין הגבל בפירושם. כמו תחת מלת ע' י' לרוב בחרו המעתיק דנ"ה מלת ל' שו'ן. האחד יאמר מניא והשני מוחה [לשון משנה] אלילים תחת פסילים. מראה תחת ענין, או מחלקה או פנים. ענין אהר הם, תחת קרובי ענין הם. להשתומם, לתמוה. וכהנה תמצא הרבה מאד. וזאת לדעת כי כל מלות לשון המשנה לשון המעתיקה הם כמו בכ"ה בשרש אגד תחת כי אם דבר הקשור. כתוב אל א דבר הקשור. ובשרש מאד תחת וכל מאד בתורה כפיהו כתוב כותיה ובשרש צפר כתוב נהורא תחת נהרה. וכן לא יעשה מנחם בכל ספרו ושאריו מכתבי. וכן החליפו פעמים רבות מלת מגזרת במלת סגורת. עיין המבאר ס' פ"ג. כי המחבר בחר תמיד בשפה ברורה ולשון למודים מווקש שבועתים, ותמיד התאמץ לכתוב לשון המקרא, ולפעמים יצר מלים חדשים מדעתו, כמו ענין תכל הוא, תחת ענין תכלית. מלל תחת דבור. רמס החרת המסה ועור כאלה, ויהי זה להחול ממלים של חול, להיותו אחד המליצים והמשוררים המפוראים בימים החם. ואת אשר הביא מעט מלשון המשנה או הגמרא לראיה על איזה מלה עברית, היה זה

הקדמה

בתי"ו היוות כל המאמר מוסב על מלות
 שראשיתם תי"ו, שנה אותה לפסוק הבונה
 בשמים וכן ברוך ג' שורה ט', כתוב בכ"י: מלוח
 עלי שיה, לחים ויבשים, ולא נסלחה. ויען
 התקשה הו"ד על מלת נסלחה. כי מיה ענין
 שרש ס ל ח לענין מלוח, או לחים, אמר בלבו
 כי בלתי ספק היה כתוב ס תחת מ, ולהיות
 בקונקורדאנץ לא נמצא פסוק ולא נמלחה, שער
 בנפשו כי הוא לא המלחרת (יחזקאל טו ד),
 ובאמת הוא הפסוק ולא נס לחה (דברים לו ז)
 וכל השעות בכ"י הוא כי שתי המלות מדוברות
 במלה אחת. ולא ידעתי איך חשד את החכם
 הגדול מנחם שחברו המלחרת שהמ"ם בה
 שורשים עם לחים ויבשים. ואף כי ראה בעיניו
 שכל המאמר שם מוסב על מלות שראשיתן מ
 השמוש, כמו מחסה, מנוס, משרה, וכן
 מ ל ו ח עלי שיה. — ברוך ה' שורה ח' כתוב
 בכ"י, אהבי אהב. אני שיש, אני חירס, ברא
 אלקים. לא ברא אתם לחם וכו', והו"ד הדפיס
 כל אלה באמונה. אולם אם היה שם עיני כראוי
 על כל המאמר הלא בקל היה יכול לנלות כי כונת
 מנחם לא היתה על אהבי אהב וולת על מלת
 אני הקודמת לחם. להיותה מושפתת עם אני
 שיש, אני חירס. כי כל מאמרו ומספר הכתובים
 הרבים שם הוא הו"ד שורשים על שמות המשוחפים
 ע"ש. ואלו רצייתי לתת פה רשימה מכל הפסויות
 אשר נפלו בהמעש אשר הדפיס הו"ד יעלה לשני
 דפים שלמים, והקורא יוכל לבררם בעצמו. אמנם
 אחטא מאד על הח' הנ' אחרי ראה בעיניו ולבבו
 יבין כי כל ההקדמה בכ"י ברלין מופעת כלה,
 למה עמל בה להוציאה לאור עם כל החסרונות,
 היוכל הקורא לראות מזה נח מנחם מה גדלה,
 הלא הפרוץ מריבה על העומד. ותחרת חשבו
 להשיב למנחם הרע לו מאד, יען ישתומם כל
 קורא אל המחזה לאמר הכן דוברות שפתי מנחם?
 כאשר הוא הו"ד חרור בעצמו בשולי הגליון
 אויה פעמים על העלמת הענינים, ובפתיחתו על
 תולדות מנחם בלשון אשכנז דף ק"ש ערב לבו
 לאמר: " זיינע גראממאטישע קענפניסס וואר
 נאך זעהר שוואך. " אונד מאנכע פערווירונגען
 הערשען דעסחאדן אין דער ארלונגען דער
 ווארצעלן אין זיינעם ווארשערבוך, נאך אונזערן
 היישיגען בעגרופפען ווארע דאסזעלבע נור זעהר
 מיטשעל מאססיג וכו', וברף שאחריו יוסף ידו
 שנית לאמר: " אפט ווערדען דיא בעדייטונגען
 נאך דער צאהלענארונג אנגענעבען, דיזע
 מעשהאדע יעדאך ניכט קאנסעקוענט באיי בע-
 האלשען. אין דיזער ריידען פאלנע מאכט ויך
 זעען דער מאנגעל צו גראממאטישער ערקענט-
 ניסס אויף איינע זעמפסנדליכע ווייזע בעמערקליך,

אין דעם אשכנזי ווערשער צוזאממען געשטעלט
 ווערדען, דיא וויך אויס ניכט אין איינע פאמילע
 געהארען. . . . זיינע שפראכע איזש הארט
 אונד שראמץ איהרער ווייטשווייסיקייט אפט
 דונקעל. עכ"ל. והקורא הרבים האלה יראה כי
 מנחם יצא חייב מלפני החכם דוקעס, אחרי
 יצא זכאי מלפני רבינו חם והכמים וולתו, אמנם
 יש להקורא להתבונן היטב בכל אשר הקדמנו
 עד עתה ואשר עוד לפנינו, וישפוט את מי
 הצדק.

החכם

השני הוא ר' יששכר נער
 בלומענפעלד מעיר בראדי אשר הבאנו דבריו
 למעלה, הוא החכם כאשר ראינו מתוך הקדמתו
 יגע ושרה בהכנת מהברת מנחם לדפוס ימים ארבע
 והמקרה אשר קרה את החכם דוקעס קרה גם
 את ר' ישב, כי גם זה האחרון העתיק המחברת
 מהעתקה גרועה, ויהי לו לבקר בין שוב ורע על
 כל מום ומום, וכאשר ראה את הנגע והגה
 מראהו עמוק שמא אחר, ואם מראהו איננו
 עמוק ושרה אחרו ר' ישב. הוא החכם בראותו
 מתוך המודעה אשר שלחנו על פני חוץ מאת
חברת מעוררי ישנים אל חכמי עמנו
 ואהבי ספריה. כי יש את נפשנו להוציא את
 ספר המחברת לאור עולם, מהר להודיענו כי הוא
 כבר קרה גם הכינה למנב הדפוס. ובקש
 מאתנו לקבל ממנו את העתקתו להיות לנו לעור
 וסעד בהוצאת הספר הזה. ואחרי ההרצנו לקחתה
 שלחה אלינו. יברכנו ה' בגללו זה: כי צדקה
 ומשפט עשה את מנחם. אמנם כבר גלתי
 מראש כי לא למען החכבר בקלון חבירי יצאתי
 להראות את שעותם, אך למען הראות חתולות
 בני אדם בכלל, ולמען נתחכם במלאכת כל
 הספרים אשר נדפסו מכתבי די ישנים מבלי התבונן
 בהעתקות אחרות בלעדיהן. ע"כ אביא לדוגמא
 קצת מן השגיאות אשר יצאו מתחת ידו. לכו הוו:

באחד

ממכתביו אלינו יאמר ר' ישב"ב
 בזה"ל: האנכי האיש אשר יעשה בלי דעת ובלא
 משפט השכל כאלה הכותבים אשר קדמוני (ר"ל
 מעויקים הישנים): ואתם תהוו בעיניכם לשפט
 במישרים על חפוש הכתובים כי ת"ל בהנתי
 וצרפתי אותם כצרוף את החקף, ובמלחמות
 רנופה נלחמתי עם כל דבר הקשה. ראו נא
 והתפלאו כי לא היה בידי להשוות העתקות שונות
 כמוכם. . . מהמקומות הנשחרות רשמתי
 למעלתכם לדוגמא מעט מוצר מכל השבועים
 והשחרות הנמצאים בכל ההמחברת עכ"ל. ואלה
 הם: בשרש א מ חלוקה הו"א. נתקשרה על
 מלות 'ה ר ג ו ע צ מו, הנמצאות בהעתקת
 ויין ולא ידע מה ענינם שם, ונור אומר כי
 טעות הם, וימחקם. והניח המקום חלק ליומר

הקדמה

כא

ביתר הנוסחאות], הגיה ענין פלג ובחר לבתרים . וצ"ל כמו שהוא, פלג לבותם לדברים או בדברים . כל אלה השערות והשנויים העיוני ר' ישנב לרזגמא להראות את ירו החוקה . ועל יתר השנויים [לעשרות ולמאות] לא העיר במחברות כלום , וע"כ בכל מקום אשר העירויות לאמר נוסח ויון כך לא ידעתי באמת אם כן הוא , איפשר כי רונס להחכם המ' המה . אך די בזה לרמוז כי לא קלע אל השערה בהתקונים .

ופעמים רבות מצאתי כי הגיה הדברים המצויים בנו"ו , רגע לפרשם כטוב לבו . ולא ירע כי שגיאות הם . ד"מ: בשרש אסן כתוב שם : ואלו נגזר אפניו מאופן לא יצאה הוי"ו מחוך המלה כי אם היה נאחו בתוכו כענן האחוז באופן [וכן בנסת אוקספורד] . וען מלת כענן לא ישרה בעיניו בהשקפה ראשונה , פירשה על הגליון בזה"ל : אולי נגתה על החשורים הנאחזים ועומדים בתוך האופן להחיוקו (ששייכען) עכ"ל . ובאמת צ"ל כ' צי"ן האחוז באופן , ע"ש . **בכל** זאת במקומות רבות שכל ר' ישנב את ירו ותקן כראוי , גם ברוך אברכהו על הצוב והחסד אשר עשה בלקטו את כל דברי מנחם המובאים בפי' רש"ז' . והמקומות אשר מצאתי בלעדי אן מספר הם : וכולם אספתי הביתה , ונדפסתי על כל עמוד ועמוד מן הספר . גם בחרתי איזה מהערויות היקרות אשר מצאו הן בעיני ושמתים על מקומם בשמו . ואף אם לפעמים שגה בהשערתו, לסנת גרעון הכ"ו היתה זאת , כי כמעט תולה משגה היא . כי מי הוא חכם ימלא חסרון מאמרים שלמים . ומאמרים הפוכים , ותבנות מהולפות , אם לא יהיה נביא . ולא אפונה כי אם היו לפניו העתקות אחרות בלעדי העתקת וויין . כי מלאכתו היתה סלת נקה .

החכם השלישי הוא ר' רוב גאלירבער מארץ פולין , אשר הוציא לאור מהדורא השנית לס' יסוד עולם , וחופש מטמונים וכו' . והוא יושב כעת בעיר אוקספורד להעתיק ספרים ישנים כתובי יד . הנה החכם הזה נשכר מאתנו להשוות נוסחת ספר דונש כ"ו הנמצא באוקספורד עם העתקה אחרת אשר אתנו מכ"ו לונדון , ואחרי כלתו מלאכתו שלחה אלי , ובכל זאת בקראי אחרי כן את הספר בעיני נקשיתי בהרבה מקומות ובתוכם היו תשובת כי ד'י ותשובת לש ד'י . ואכתוב אגרת אל החכם ה"ל לאמר כי לבי תפוג מאד על ישרת מלאכתו . והשבתה או למשפש כי החסיד איזה דברים : והוא אתר מהעתיק הדברים עור פצם מכ"ו אוקספורד עם איזה באורים ממנו . ולמען יבין הקורא עד כמה יגיע האדם לריק ויוליד לבהלה , אתן לפני הקורא שתי הנוסחאות לפי תומם , האחת היא נוסחת לונדון עם השנויים

כי חסד שם דבר מזו . מבלי הגיד כי בהכ"ו היה כתוב יחרגו ועצמו . אולם הדברים נכונים ואין לגמנם עליהם וכן כתוב ביתר הנוסחאות : כי מנחם כיון לומר ששרש אר יורה על דבר והפוכו , פעם יורה על אור השמש ופעם על חשך וערפל , וכל אלה הכתובים אשר הביא שם הם לפי דעתי חשך , ואמר כי כן יתכן מלת יחרגו (תלים י ח) ועצמו (ירמיה ג) להורות על פעולות מתהפכות , עיין רש"י בשני המקומות , וס' מ"ו בהמנאר .

אבה כתוב בנו"ו איפה תחיה חנווי , והגיה ר' ישנב הנייחך . וצ"ל חנווי , כי לפי דעת מנחם הסמוך מה נחרת פירושו איפה תחיה חנווי . אף כי בשתי העתקות פשו הסופרים לכתוב ח בוי' .

אגד כתוב בנו"ו היבנו לא הוהיר להחיר : גרס ר' ישנב הנביא לא הוהיר להחיר , ובה מצא רוחה , וצ"ל הבינו כי לא הוהיר להחיר עיין במקומו .

אזרי כתוב בנו"ו : ואם ברא יביא השחר בכל המים וכו' . גרס ר' ישנב ואם ברא יבדא , וצ"ל ואם ברא יבוא : והספרים החליפו ר' בר' כמנהגם .

אמון . כתוב בנו"ו [וכן ביתר הנוסחאות] כלילת מצרים , והגיה ר' ישנב קליעות מצרים וצ"ל כמו שהיא .

בראש מהברת **בית** ארת ב' כתוב בנו"ו אשר נכפלים לפי היכרתם , גרס ר' ישנב לפי הברתם , וצ"ל לפי קצרתם . ואחרי שהסופר הפירד בכתב האשורית ר' הימני מראש אות צ' נדמה לסופר אחר לאותיות יב והקו"ף נחלף בה"א כיווע לבקיאים נכתבים ישנים . שם אות ת . כתוב בנו"ו : בהקבצם נעשו מלים ובהנקדם יצאו וכו' כי אמנם נשד האותיות מלה וכו' ולעת צרפך מעבריהם . תקן ר' ישנב כזה : בהקבצם נעשו מלה ובהפירם יצאו וכו' כי אמנם בקרן האותיות למלה וכו' ולעת עובם מעבריהם . וצ"ל בהתקבצם נעשו מלה ובההפירם יצאו וכו' כי אמנם בעוד האותיות מלה וכו' ובעת נהפך מעבריהם . ע"כ . והשיג במלת נשד נשתנה מן עו . עיין הענין במקומו . שם בסוף המאמר לפני התחלת שרש בא כתוב בנו"ו בלמדי אוהו לפסוע כי צער . ותקן לפסוע ולצער : ואם היה סמיר הר"ש ברל"ת היה מצעד ככונן .

בשרש גל . כתוב אמר זר הנבואה . ותקן אמר וזכירה הנביא , וצ"ל אמר זו הנבואה . הוי"ו נחלף בר"ש כמנהג .

גמד . כתוב שם קצוות אורך . וגרס קצבת אורך . וצ"ל קצורת ארך . והמורה היה כנ"ל . **שסע** . כתוב ענין פלג לבותם לדברים [וכן

אשר הוסיף ר"ד גאלדבערג, והשנית אשר שלח אלי בחשובתו לאנתי. המלים והמאמרים הסגורים המה השנויים או באורים ממנו.

נוסח לונדון.

יום ב' כ"ב נאוועמבער תר"ב. פה אוקספורד. להחכם המשכיל כמחר"צ פליפאוסקי,

אני רואה גם ממכתבך הארוך שאי אפשר להעלות על לבך שאני נקי מכל אשמה ע"כ אראך גם בפעם הזאת שת"ל לא יצא מידי מכשול אף כי השויתי שני העתקות במהירות גדולה, ומי יתן ויהיה כל כפר דונש כאלו שני השרשים לשדי וכידודי, כי אז לא תצטרך אל שום העתקה שניה.

נוסח אוקספורד.

כידודי. הבאת בחלק אחד כידודי אשר יתמלמו קדרות וכן לא יאות להורות, כי אין לדמות הלפידים בקדירות ובורחים, אמנם כי העשן הוא אשר דמה לדוד נפוח ככתוב ומנהיריו יצא עשן כידודי. והבאת בחלק אחד כידודי אשר יתמלמו קדרות וכן לא יאות להורות, כי אין לדמות הלפידים בקדירות ובורחים, אמנם כי העשן הוא אשר דמה לדוד נפוח ככתוב ומנהיריו יצא עשן כידודי. ולא יתכן לדמות הלפידים לדבר אשר דמה אליו העשן כאשר לא יעקרת כ"ף ויו"ד מן שרש כ"ף ויו"ד מן שרש כ"ף ויו"ד אשר למען קראת אותו כדתי אש] והכ"ף והיו"ד לא יסורו מן יסוד כידוד. ואומר כי פתרון כידודי אש להבי אש. ויתכן להיות הכ"ף משרת. ויהיו הלהבים כידודים ולא דודים, והתבונן ואל תהי מן הגרמים.

כידודי. הבאת בחלק כידודי אשר יתמלמו עם תהכה בכיור או בדוד, ופתרת כידודי אשר יתמלמו קדירות, וכן לא יאות להורות, כי אם לדמות הלפידים כסירות [נו"א כקורות] וכדודים. אמנם כי העשן דומה [לדוד] נפוח ככתוב מנהיריו יצא עשן כדוד נפוח ואגמון. ולא יתכן לומר לדמות הלפידים לדבר אשר דמה אליו העשן כאשר לא ידמה העשן ל-פדים. ועקרת כ"ף ויו"ד מן שרש כידודי [למען קראת אותו כדתי אש] והכ"ף והיו"ד לא יסורו מן יסוד כידוד. ואומר כי פתרון כידודי אש להבי אש. ויתכן להיות הכ"ף משרת. ויהיו הלהבים כידודים ולא דודים, והתבונן ואל תהי מן הגרמים.

כדוד נפוח ואגמון, ולא יתכן לדמות הלפידים לדבר אשר דמה אליו העשן כאשר לא ידמה העשן ל-פדים ועקרת כ"ף ויו"ד מן שרש כידודי אשר למען קראת אותו כידודי אש והכ"ף והיו"ד לא יסורו מן יסוד כידוד כאשר לא יסורו מן יסוד כידוד [בכ"ף בשעת כידוד], ואומר כי פתרון כידודי אש להב, ויתכן להיות הכ"ף משרת [אבל לא הכ"ף והיו"ד כמנחם] ויהיו הלהבים יודיים לא דודים [כדברי מנחם, בכ"ף, דודים לאדודים והיא שגיאת סופר] והתבונן ואל תהי מן הגרמים.

נוסח אוקספורד.

לשדי. הבאת נהפך לשדי בחלק אחד עם ואת שדוד מה תעשי, והוא במתבר' למ"ד והדומה לו והיה פעמו כפעם לשד השמן כפעם לח השמן הלמ"ד בהם שניהם מן השורש, ופתרוננו לשד לח, ובאמרנו כי הלמ"ד בו מן היסוד נסמך אל ליה שמן [בכ"ף אלי השמן] כרת [ובכ"ף כרת] ובלשון יהודית ובמשפחה [ר"ל כמנהג לשון עברית ואין זר בלשון] והאומר כי הלמ"ד מוסף הוא עלי שד לא יתכן פתרונו מפני אשר ידמה לשד אלי על שדים סופים, וידמה שמן אלי כי בהמה שמן חלקו [ר"ל פעמט בלשון אשכנז] ובין שמן ושמן מובדל גדול בנקודה, לשד השמן חסם בו פתח [מלשון פתוחי חותם] בשלש נקודות תחתיו ופעם לשד השמן ממעל [ר"ל כי באורו בל' אשכנז איל ונקודתו על משקל פעל והוא חמיד למעל ככל שם דבר שהוא מלעיל] ופעם שמן חלקו מתחת [ר"ל מלרע שהוא שם תאר פעמט] ומשקל שמן ושמן [ר"ל שלא נטעה לומר שגם לשד השמן פירושו פעמטע ברוסס כי גם השין שלה בקמץ ע"כ אמר דונש שהקמץ

נוסח לונדון.

לשדי. הבאת בחלק אחד נהפך לשדי עם ואת שדוד מה תעשי, והוא במתבר' למ"ד והדומה לו והיה פעמו כפעם לשד השמן כפעם לח השמן הלמ"ד בשניהם מן השורש, ופתרון לשד השמן לח, ובאמרנו כי הלמ"ד בו יסוד נסמך אליו שמן כרת הלשון יהודית ומשפטה [במשפחה והוא פ"ס] והאומר כי הלמ"ד מוסף הוא על השד לא יתכן פתרונו מפני אשר ידמה לשד על שדים סופים וידמה שמן אלי כי בהמה שמן חלקו, ובין שמן ושמן מובדל גדול בנקודה לשד השמן ממעל ופעם השמן חסם בו פתח [פתוח] בשלש נקודות תחתיו ופעם לשד השמן ממעל, ופעם שמן חלקו מתחת, ומשקל שמן ושמן אבן ואבן גפן וגפן פתן ופתן, ורבים כמו אלה בפעם אונחחוא וסוף פסוק [הפסוקים], ופת' נהפך לשדי נהפך לחי בתרבוני קץ, והדומה לחיבוני, וסוכה תהיה לצל יומם מחורב, ואמרת לה בא במשקל דע כי מן הכתוב ולא נס לחה. וקבצתי נח מן לחים כאשר קובץ אשא דעי למחזוק מן דעים ככתוב נפלאות תמים

נוסח לונדון הקדמה נוסח אוקספורד כג

דעים, ומות מן מתים ומותי עליהם תמות, ורוב ריבנים בכתוב אכתובך רובי תורתי כמו ור נחשבו ורון ריבני בכתוב רני פלש חסובני סלה .

ק"ץ, הדומה לחרובי וסוכה תהיה לצל יומם מחורב, ואומר "בכ" וואו] לה עם במשקל רע מן הכתוב ולא נס להה וקבוצת לה להים כאשר קובץ אשא דעי למדחוק דעים ככתוב מפלאות תמים דעים, ומות מותים מותי עליהם תמות ורוב ריבנים בכתוב אכתוב לו רובי תורתי ורון ריבנים בכתוב רני פלש הסכנו סלה [והביא כנאן: דקדוק לה בעבור שאמר לשר הוא לה, ולדברי דונש טעם ורית].

לא הבין כי מנחם כוון לומר שם שמלת ירשה נגזרת ממלת מורשה. ועוד הוסיף המעתיק להגייה במקום הזה על הגליון ה'ל' ירשה מורשה. דיוע צווייא ווארטע קאממען אין חנ"ך אויף דיוע ווייע ניכט פאר, איך גלויבע אבער עם ריכטיג בעציינענעם צו האבען וויא עם דא אין עובדיה הויסש י איד פראגטע פילע אין דיועם פאך קונדיגע מאָננער אום איהרע מיינונג, אונד זיא שטימעמען מיט מיר איין עכ"ל. וכוה אנה לידי המעתיק במקומות אחרים כמו [דף 4 ע"ב] במצאו ואורוע מן ורוע קדשו, לא יכול למצוא פסוק ורוע קדשו, וע"כ גרס ורע קדש [ישעיה ו ג]. ולא שם עין על הענין לראות כי מנחם שם מדבר ממעלת האל"ף. וכי מלת אורוע [לא אדרוע] גזורה ממלת ורוע. וכן פעה במקום הזה להלן. ולא הבין איה מקום פסוק ואפית מן יתוספה הכתוב בנ"ה. ועל זה העיר על הגליון הדברים האלה. חפשתו ולא מצאתי איה מקום שרשו ויסתרוה במקראי קדשי ושאלתי גם את פי נבויי לב וירדעי מיב לשונינו הקדושה, ודרשו ודקרו עדי נלאו ולא יכלו מצאם בחנ"ך. וכלם סה אחד יאמרו כי פעות המעתיק הוא. ומפי איש אחד מהם שמעתי לאמר. אולי לשון ארמית היא עכ"ל. וכל אלה נבויי לב וירדעי מיב הלשון לא ראו כי מנחם בכל רשימת הכתובים אשר הביא יודיח כי אות האלף באה לשמוש לפעמים בשמות ובפעלים. וכן לדעתו מלת אפית נגזרת מן ותפוח ע"ש במקומו. ובשרש כתר תחת וכנור שלשום לשון דיקף. כתוב וכבוד שלשום לשון חקה. הוא ג"כ לסבת דמיון אותיות האשוריות זו לזו. ואתה קורא נחמד התחכם בכל אשר תראה בספרים ישנים. וכן בשרש עג תחת ענין חלה הם כתוב ענין חלק הם לדמיון צורת הה"א לצורת הקו"ף. פעות כאלה נמצאים בכל אחת מההעתיקות אשר בידי חמרים חמרים, כמו בהעתיק לונדון בשרש גרע כתוב לא יגרע מצרי עיש, תחת מצדיק עיניו. לסבת דמיון הר"ש אל הדל"ת יודמיון הדמ"ת לנ"י. בהעתיק ברלין כתוב במקום אחד לערו פנא תחת לשון פנא. ומבואר

משתי אלה הנוסחאות שתיהן מעשה ידי החכם ר"ד גאלדברעג יראה דקורא עד כמה יתאמצו בני אדם לחשוב מחשבות שוא ויהבלו. הן בהעתיקהו השנית כבר שכח מה שעשה בראשונה ומלכד כי לא עשה בראשונה בפעם הראשון באמונה, עד השתלח להצדיק את כל השגיאות המצויות באחרונה. בתשובת כידודי נוסח ב' הלא תראה כי חסר בתחלה מאמר שלם מן יחמלשו הראשון עד יחמלשו השני. אשר בלהו המאמר הזה לא יתכן להבין את הענין, ועם כל זה לא חול הח"ג מהצדיקהו, ובנוסח הראשון היה נכון בעיניו לומר כי אם לדמות הלפידים כסירות וכדורים אף כי בנוסח השני כתוב כנכון "כי אין לדמות הלפידים בקירות וכדורים" וירוע כי "כי אין" הוא הפך משפט "כי אם". ובתשובת לשדי צדק בעיניו" אל יח שמן" תחת "אליו שמן" הכתובה כנכון בהעתיקה האחרת. וגם הוסיף בחריצותו לכאור מלות ובלשון יהודית ובמשפחה לומר כמנהג לשון עברית ואין זר בלשון, אחרי שכח כי כבר באצבעותיו תקן בהעתיק לונדון כי מלת ומשפחה הכתובה בנ"ה הוא ש"ם. ועל אלה שתי הנוסחאות הרדיב בנפשו עז לאמר בהדקמת אגרתו "שת"ל לא יצא מידי מנשול... ומי יתן ויהיה כל ספר דונש כאלו שני השרשים לשדי וכידודי ר"ל כמו שהם בנוסח אוקספורד] כי או לא הצטרף אל שום העתיקה שניה. ע"כ יעתה שפשו נא שפשו אדי המשבילים על מעשה אנוש ותחבולותיו. ואם באמת היתה תפלוו מהקיימת, ולא היו בידי כי אם נוסח אוקספורד לבד כדברו הגיון מה היה מראוהו ברפוס? השערות הבל כאלה להכמיס בעיניהם יש עמרי למאות ואיפשר לאלפים, והנוכרים אך למשל הם. ועתה אעיר על מעט מן השגיאות אשר עשו סופרים אחרים מעתיקי כ"י ישנים. כמו המעתיק דנוסח האמבורג בנפשו בהקדמת מנחם [דף ב ע"ב] במעלה השנית ירשה מורשה אחרי לא ידע איה מקום פסוק כזה, רשם תחתיו בהעתיקהו הכתוב ורשו בית יעקב את מורשהים [עבוריה יו] והוא

הקדמה

הנוסחה הראשית אשר היתה לי לעינים היא נוסחת האמבורג, ואת שינויי יתר הנוסחאות הוכרתי בר"ת. נר"ב היא נוסחת ברלין. נר"ו נוסח ווי"ן. נר"ל נוסח לונדון. נ"א נוסח אוקספורד. והנוסחה אשר לא הוכרתי מקורה היא נוסח המבורג ואם לפעמים בחרתי בנוסח זולתה, והוכרתי כי גנ"ה כך וכך, רצוני על נוסח המבורג. ובכל מקום אשר שניתי מכל הנוסחאות העירותי עליו לאמר כי בכ"י כתוב כך וכך ובעיני נראה לתקן כך וכך י הקורא נכון יבין כי עמלי היתה רבה וגדולה מנשוא. לבצר את כל הקוצים הברקנים ולסקל המסילה מכל אבני מכשול.

ועתה דעו אזוי המשכילים כי כל היום אני עסוק ושודד במלאכת המאמאמשיקא נאחד בתי המסחר המפורסמים משיעה עשירית בבקר עד הרביעית בערב, ואך הלילות קדשתי להגות בספרי ישראל ולא במחזיון עברתי את העבודה הגדולה הזאת, אך מאהבת התורה ולומדיה, ואם באמת אהבתי מעודי לחקור ולירוש בכל חכמות הלימודיות וההגיון אשר לבני אדם בכללי הכתובים בלשון המובן לי (כמו בלשון אנגלית, צרפתית, ואשכנזית), הנה ספרי חכמי עמנו הכתובים בלשון אבותינו עולים על כולם, במ חשקה ודבקה נפשי מאד, ובם אשתעשע ואתהלל כל היום, ואל יחשבני הקורא חלילה כי רדפתי אחרי בצע כסף, ונהפוך הוא כי מאת אשר חנני ה' אפור יותר מעשירותי לשונת ספרי ישראל כ"י השמונים באוצרות ספרים למלכי ארץ. ואחזקן לפני כל קורא לבלי האשימוני אם שנית במלאכתי, ה' יכפר על עוני. ועתה אשובה לדבר מעט על קירות המחבר וכן אמר שד"ל בספרו בית האוצר דף כ"א ע"ב.

ספרו של מנחם להיותו בימים ההם יחיד במינו נתפשט מהרה בארצוה ועשה לו שם גדול עד שהתעורר דונש בן לרש ממדינת פיס (Fes) לכתוב עליו השגות, כי ראה (לפי דבריו) כי ספרו הביא רע והוללות בלבות הפתאים מן התלמידים ורבים מהנקראים מבינים.

האיש הזה דונש ערך השגותיו בשירה ארוכה בת מאה ושמונה בתים, כתובה למנחם עצמו, ואחר השירה אגרת במליצה באר בה תפשותיו (האמורות בשירה לנשון קצרה) אחת לאחת בביאור רחב. ואצ"פ שתהלת דבריו אשר הבאתי למעלה מלאים תהלה וכבוד למנחם, הנה שאר דבריו כוללים מורות ולעג וקלס, וכל דבריו הם ברוח גבוהה כמדבר עם תלמיד קטן. וכל זה אולי לא ככוונה להיק, אלא שכן הוא דרך משוררי הערביים (אשר מהם למדו משורר ישראל שהיו תחת ממשלת

כי צורת השי"ן האשורית כצורת עו או ער, ותמונתו' כתמונת ו' ותהי מלה לשון אל לערוו. וכן בסוף שרש אין כתוב מאין איש יער, תחת מאין אושיעד. והמעות בא לשתי סבות. א' נדלקה המלה לשנים אוש יעד. ב' נשתנה הוי"ו ליר"ו והיה איש, הדין ליר"ש והיה יער. כהנה וכהנה: לאו על כל שיער ופנה, עצמו מספר, כי אין להם מספר. הן בכל אשר אמרתי עד כה ממעשה החכמים העתיקים והחדשים לבקרים, אין רצוני להוציא את עצמי מן הכלל לאמר כי אך עיניהם סחו מראות, וכי אני אני הגבר הוקם על האות אמתות הדבר, וכי יש בכדי לשיער השערות אמת. חלילה לי להתגאה בואת, כי כמודם כמוני בן אדם אנכי, וכמודם כמוני אראה לפעמים משאות שוא ומדוהים. ואין ספק בקרב לבי, אם החכמים אשר הוכרתי היה גם לפניהם ארבע וחמש העתקות שונות מן המחברת כי גם המה היו בוררים את האמת מן השקר. ולא היו מניחים את השעות בלתי מתוקנים. ועתה הנני להודיע את דרכי אשר נחרתי בהדפסת הספר הזה, ואם ישר דרכי ואם איננו ישר אתחנן לפניך קורא נכון לבלי שיה חבאת עלי. כי אך לשייב היחה כוונתי. ראשית מלאכתי היחה לקרוא כל מאמר ומאמר מלה במלה בכל ארבע הנוסחאות אשר היו לפני, וכל השעות אשר מצאתי בנוסח האחד תקנתי לפי נוסחות האחרות, ואם היו שתי נוסחאות שונות ואינן מתנגדות ול"ו הבאתי היותר נכון ראשונה, ונוסח האחר הסגרתי בשני הצאי לבנה. ואף מלים קלים אשר אין ביניהם מאומה הבאתי בתוכם. כמו מלת ענין, ולשון. אפיו, פניו. מפסע, מפשיע. איננו יכול, לא יוכל, וכנהנה רבות. ועשיתי זאת להראות אל הקורא את מלאכת הסופרים הקדמונים.

בכל מקום הקשה התאמצתי לבאר כפי מעוט הבנתי בשולי הגליון בתוך המבאר, ובתוכו אספתי כל המקומות מדברי רש"י ו"ל אשר הביא את דברי מנחם.

מקומות הכתובים חופשו על ידי המעתיק דנוסת המבורג הבחור המשכיל יודנן וויסקאווסקי תלמיד דרב הגאון מוה"ר יעקב עשלינגער נ"י היושב על כסא הרבנות באלשונא יע"א. והוא עשה מלאכתו באמונה, גם מצאתי רשימת מקומות הכתובים בהעתקת נוסח ווי"ן ע"י החוקר המהולל מוה"ר ישכר בער בלומפנפילד, ובכל מקום השויתי שתי ההעתקות אשה עם אחרתה, ואם מצאתי לפצמים שאינן עלות בקנה אחד בקרתי אחריהם בכתבי קדש, וגרונם המקומות מצאתי את המעתיק הראשון צודק.

הקדמה

כה

הישמעאלים) לרבר בגאחה ובגודל לבב ובמהלכות, ולהפליג בשבח ולהפליג בגנות. ע"כ דברי שד"ל.
אמר המעריך. על השויות דונש כבר באו תשובות מאת תלמידי מנחם • ועליהם החשירו כמו כן
וכתבו ששנה תלמידי דונש, ושני מיני התשובות האלה עומדים בכתובים בין ספרי שארמא. והשתקה מהם
נמצאת ביד החכם ששערן משרד הפרחון. ואני אך צורתם ראיתי ולא הויתם, אמנם רבינו יעקב תם
בעל החיפסות קנא קנאת החכמים השיב נכוחות על כל תשובות דונש • והכריע בין שני החכמים הנוכחים.
התשובות של דונש עם הכרעות של ר"ת יצאו לאור ע"פ החברה בשנה הגאה א"ה ש. ועתה אשים לפני
הקורא מעט מהם לדוגמה.

דונש

ולא בויו יקרא. בפתרונו מרה •
ואסר מותרה. והתיר נאסרים •
עלי זה הפרץ. לכלה ולחרץ •
כשכור נע ארץ. ורגזו ההרים •
והמליך חט ספר. וחטא ניב שפר
ושית דלת הפר. מלאכתם בדברי •

רבינו תם

אמר יעקב • משנה שליאה עד כמה
על מלא חכמה כדונש אשר חשב כזאת על עם
אלהים לשנות בפתרון וקם הבית אשר לא חומה •
כי גם קל שבקלים לא היה שוגה לפרש וקם הבית
אשר בעיר אשר לא חומה לצמיחת, כי בלא חומה
לא תיחלש ולא תוצמת, וכי ישגה בזה? הלא
בסמך לו למעלה כתוב כי ימכר בית מושב עיר
חומה, ועליו מוטב וקם הבית אשר בעיר. ובסמך
לו למטה כתוב ובתי החצרים אשר אין להם חומה
לא תחלש כי ביוכל יצא יען איננו בעיר אשר לה
חומה. ואשר לו סודות גלויות וחדות דורות שכח
הפסוקים הדורעים ליונקים, ועוד הניח מנחם לא
תרצה, לא תנאף, לא תגנב, לא תענה, אשר
פתרונום בל, ועוד כמה לאוין באותה פרשה הניחם
ולקח שלשה אלה, אשר המה הפלא ופלא, לפתורם
בלשון בל • אך ידע כל איש שכל כי מחכמה שלמה,
ודעת נעמיה, כתב אשר לא חומה, יען כי סבת
החומה אל החומה ולא אל העיר ולא אל הבית,
יעיר קפנה או גדולה בכל מקום ישנה, אך כה אמר
מנחם בפתרון אשר לא חומה, נכ כי אין לה חומה
עתה, אחרי שהיתה לה כבר חומה, וגם דרשוהו
רבותינו. ומנחם בעל הלכות וסברה, מתוך
דוחק המסורות המקרא, תפש דרך הישרה, וכן
אשר לא כרעים כי דרשוהו רבותינו מתוך דוחק,
שידעו וראו שהרגל חגב ארבה וסלעם שהתיר
הכתוב יש להם כרעים שהן קרצולים דרשו לא כרעים
ואין לו עכשיו ועתיד לגרל לאחר זמן. ואשר לא יערה
תרגמו אנקלום לשני פנים די לא יקיימינה ליה
לאנתו ויפרקנה • וראיתי אני ספר חבור אשר חבר

אשר לא חומה [בשרש לא בפתרה]
הבאת גדול אודך לא יש בינינו מוכיח (איוב ט
לג) עם אשר לא יערה והפדה (שמות כא ז). אשר
לא כרעים (יקרא יא כא) אשר לא חומה (שם כה
ל) ובפתרון היה אסרתה את המותר, והתרת את
האסור, ושחתה המקנה והממכר, כי אין מאלו
הלאוין הארבעה אשר פתרונום לשון בל כי אם לא
יש בינינו מוכיח. והשלשה נכתבין באלף ונקראין
בויו, והם כתובים במסורת עם אלה: בכל צרתם
לא צר (ישעיה סג ט) ימים יוצרו ולא אחד בהם
(תלים קלז טז) • ולא אנחנו זובדים (עזרא ד ב)
ולא נחכנו עלילות (ש"א ב ג) הרבית הגוי לא
הגדלת השמחה (ישעיה ט ב) הוא עשאונו ולא
אנחנו עמו וצאן מרעיתו (תלים קג) הן יקמלני
לא איחל (איוב יג טז) קללת חנם לא תבא (משלי
כו ב). כל אלה עם אשר לא יערה, אשר לא
כרעים, אשר לא חומה, נכתבין באלף ונקראים
בו"ו. והפסוק אשר הבאת עמם לא יש בינינו מוכיח
כאשר יכתב בלמד אלף, כן יקרא באלף, והתבונן
באלף, וכן [אולי ובין] תאלף.

אחד מן הגדולים אשר היו לפנינו אשר נותן כח ופתרון בכל מקרא ומסורת לדיוותם אחד • ופתר בכל צרתם
לא צר, לא היה צרה כי אם למצרים להם. פרעה לקח ואבר, נבוכדנצר לקח ואבר, ולו בו"ו נקרא כמו
אנכי בצרה (תלים צא טז) ותקצר נפשי בעמל ישראל (שופטים י טז) • וכן עשה מנחם באלה הלך לו
אחר המקרא לפרש לא באלף, ואחר המסורת לפרש לו בויו • כי שלשתם בשתי הלשונוה משמעתם • ועיקר
פתרונום בלשון בל • ולשונויה למנחם שמתו בל.

דונש

חט ספר גזע צדק [פתיהה ע"א] •
וכנתה בספרך ח"ש ספ"ר גז"ע צד"ק ואין מהם

רבינו תם

אמר יעקב • אשר אמר דונש כי פי"ת
דל"ת במשרתים יען כי שהיהם במחפלים, כי

הקדמה

יאמר מן צדק נצטדק, מן זמן הורמנתון אף לואה יודה מנחם כי במתפעלים הנאנה. אך זה שיריה ולא מלאכה, אחרי כי לא יסבו פני המלה אשר הן בתוכה אנה ואנה, כי כן פתרון בלא הן נבהן, כאשר תראה משיור מן צדק מתיפל. כמו מתיפל מן צדק מתיפל: ולכן בממשלת המכלים המנינה: כי באמרו נצטדק הודמינתון איננו מסב את המלה, ולא יקרא משרת בלא סבת פני המלה. ואתה ה' ידעת כלה.

משרת, ויש מהם שנים משרתים ש"ת ודל"ת. וכה ישרתון בפעלים, ויצטיירו (יהושע ט ד) מן ציר, הצטיירו (שם ט יב) מן צד ה נצטדק (בראשית מד טו) מן צדק. יצטבע (דניאל ד יב) מן העיט צבוע (ירמיה וט) * וכה ישרת דל"ת הודמנתון קדמו (דניאל ב ט) מן זמן. ואם תאמר מה לנו אל לשון ארמית ואמר כאשר לנו ועלינו מדין החכמה לדעת יסוד כל מלה ומשרתיה, כל קדוק במקרא

בפתח וקמץ וחוק ורפה וחסר ומלא, כן עלינו לדעת יסוד כל מלה ומשרתיה לכל עוברי פניה. ואף כי זמן בערבית הוא זמן בעברית, ככתוב ואתנה לו זמן (נחמיה ב ו) ויש לנו אות שלישית שישרת הפועלים כמין ש"ת ודל"ת, והוא ת"ו. וכה ישרת יתברך מן בך, יסתבל מן סבל, וישתמר מן שמר, והשתופטנה מן שופטו, והאותיות אלו השלשה דל"ת ש"ת ות"ו לא ישרת אחד מהם במקום אחד לקרבת מוצאיהם ממוצאי האותיות, לכובר מבטאם על הלשון. ונביא לכל אחד ואחד במקום חבירו לבהון ולהעמיד כל איש שכל כי בדוכסה ועל צדק הדבר ואמתי. כראמון הודמינתון. התבונן אך נהפך הוי"ן לסמך במבטא לקרבת מוצאיהם, ולכן לא תתפעל כל מלה אשר בראשיתה וי"ן בת"ו אחריו לעולם. לא בלשון עברית ולא בלשון ארמית, וכן אם נביא הש"ת במקום הדל"ת יהפך הוי"ן לצד"י במבטא, כראמון הודמנתון מבטאו הצטמנתון, ואף אם נביא הש"ת במקום ת"ו על הסמך יהפך לצד"י, באמרו ויסתבל החגב, מבטאו ויצטבל לקרבת מוצאיהם. והתבונן והשב ש"ת היל"ת על עבודתם *.

רבינו תם

דונש

אמר יעקב. על בנס כל רו לא אנס למנחם, כי תחלת המקרא מוכיח כדבריו לפרש בנס כעס והבי"ת עיקר, באמרו כל קבל דמ מלאכה בנס וקצף סניא ואמר להובדא לכל חכימי בבל כאשר כתוב לפניו באדין נבדנצצר ברגו וחמא אמר להויתיה לשדוך, ופתרון כל עמת זה המלך כעס ורגו הרבה ויאמר לאבד לכל חכימי בבל, ואלו נכתב מלאכה בנס וקצף סניא אמר להובדא לכל חכימי בבל כאשר כתוב לפניו באדין נבדנצצר ברגו וחמא אמר להויתיה לשדוך היה כדברי דונש, אך כל קבל דמ, והויו הנוספת בואמר להובדה יוכידו על עיקר ב"ת בנס. ועוד מי יאמר לנו דנס לשון נסיסים ובלשון ארמית תפול הסמך השניה מן נסיסין, ולדחוק פתרון המקרא, ולעשות הבי"ת שמוש, ולהביא דומה ללא דומה, ולפרש כי הוי"ו של ואמר מן הויון היחריס, ולהיות כל עמת זה בעת המלך בושף וקצף גדול? הלא טוב לנו פתרינו נפשושו, ויסור מעלינו שבשו.

בנס וקצף חרש בבית כי לא דרש. פני חכם פרש נכוהים בשערים. ונס מלך זעפו ורגונו גם קצפו. בעת חרה אפו בגוריו ונדברים. וזועף הוא נסים כנותן כוס עסיס. אשר יוסף השיש והוא עם האסורים.

בנס. והברת בנס וקצף שניא (דניאל ב יב) במחברת ב"ת והוא במחברת נו"ן. ופתרון בנס בעברה ובושף, כי כן מתורגם והנס וועפים (בראשית טו) והוא אינון נסיסין, ואם תאמר אך יתכן לומר כי אין הבי"ת מן השרש והכתוב ואמר באדין מלאכה בנס וקצף שניא ואמר להובדה לכל חכימי בבל, אני אומר לך וי"ו ואמר טפל בפתרון נופל, אכתוב מקצתם, מן הודמין לו לגלות לך נתיבתם, ואלה הם. ושמואל מת ויספרו אתו כל בני ישראל ויקברוהו ברמה ובעירו (ש"א כח ג) וי"ו ובעירו טפל, וכמהו והשב תמר ושוממה (ש"ב יב)

יב) וי"ו של ושוממה טפל, ואלה בני צבעין ואיה וענה (בראשית לו כד), וי"ו ואיה טפל. הח קודש וצבא (דניאל ה יג) וי"ו וקדש טפל, רחוב וחרוץ וצבוק העתים (שם ט כה) וי"ו וצבוק טפל, עד מתי ומכביד עליו עבשית (דבקוק ב ו) וי"ו ומכביד טפל * נדרים ורכב וסוס (תלים עז) וי"ו ורכב טפל. בצאתיו וגבאיו ולא ידעו (חוקאל מו יא) וי"ו ולא ידעו טפל. ואנחנו ה' אלהינו ולא עונבנו (ד"ב יג י) טפל ויו ולא, וכעין האלה הטפלים אדין מלאכה בנס וקצף שניא ואמר להובדה, וי"ו ואמר טפל בפתרון הנופל, התבונן וצא למאור ממאפל *.

הקדמה

כו

והפקידו על כל הנסותיו, וזה לשון חסראי במכתבו למלך כור: ומדי שנה בשנה הגיע קנינו (של עבד אלרזמן) אל... מאת אלף זהובים, זה חק קנינו בכל שנה ושנה, ואין זה כי אם מרוב הסחורים הנאים מכל הארצות ומאיהם, וכל דבר סחורתם וכל אודותם לא יתכן כי אם על ידי ולש דברי, שבה והודאה לאל הגומל עלי ברוב חסדו, ומלכי הארץ כשמעם את גדולתו ואת תקפו יובילו שי לו ויחלו פניו במנחות ובחמודות... ועל ידי תבאנה מנחותם ועל ידי תצאנה גמולותם.

ולפי הנראה משירות מנחם ודונש היה חסראי גם כן לעור למלכו בעת קרב ומלחמה, גם אומרים שהיה גדול בחכמת הרפואה ואולי היא היתה תחלת גדולתו, ובני בכורי אהוב גר ה'יו אומר כי הוא עצמו Chasday ben Israjili Baschrut הנזכר בספר Wenrich (ע' 217) ראשון לאותם החכמים שעסקו לתרנם מלשון יוני ללשון ערבי שמות הרפואות אשר בספר Dioscorides כאשר בשנת תשי"א (961) שלח מלך יון את הספר הזה במתנה לעבד אלרחמן.

הנשיא הזה קרא למנחם והביאו לעובד ארץ מולדתו ולבוא אליו לשכון אצלו להגדיל ולהאדיר ידעת החכמת לשון הקדש. והיה שם מנחם יושב בצלם: ואוכל לחמם של חסראי ואביו יצחק בן חסראי המפואר בספר החכמוני (שער י"ח) וזה לשונו: בימים ההם ורח הנסוד שמש התחלה. ברקיע הגדולה, הוא הנשיא הגדול ר' יצחק הספרדי בן חסראי. יונה בצל שרי. כי הריק לכל שואליו ברכה עד בלי די וכו'. כי הנשיא ההוא החיה בשללי חסדיו מתי הסכלות (כן ברברי שר'ל ואולי צ"ל השכלות). ומשך בעבודות נדבותיו לבובני הגלות, והעביר קול מי לה' אלי, וכל מחסרו עני, ויאספו אליו כל נאין וכל רב, מארצות אדום וערב, ממורח וממערב. וערך שלחן חסדיו לפנים, וענן הורו עומד עליהם וכו'. **והנה** דונש בלחלו השגותיו לחסראי היה כמלשין עבד אל אדניו, והיה אפשר שזה יביא את חסראי לבנות את מנחם ולמאוס בו ולכרות חקו ולהניחו ערום ועריה, על כן מנחם לא אחר להשיב על הפשותיו של דונש והשונותיו נמצאות בעיר פירינצי (פלארינץ). ובראש חשונותיו כתב דייקאציון לחסראי בן יצחק, והיא כתובה בסוף ס' מנחם ודונש אשר ביד. והדף האחרון נקדע ברוב הימים ואבד קצת ממנו, ואחרי אשר הביא אלוה לידו השירה הזאת, אשר אין העתקה אחרת ממנה ידוע בעולם וזוהי בעיר פירינצי לברד, ישר בעיני להוציאה לאור, והוספת

אמר המעריך. על כל אלה הווי'ן

אשר חשנם דונש לשפלים כבר השיב מנחם והראה כי כולם עיקריים. עיין את אשר הביא האפודי בשם מנחם בסוף מחברת יו. ומשם ראייה כי מנחם השיב בעצמו על כל השגות דונש ומי יודע אם ערס במציאות בעולם. וראוי להביא כאן דברי ר' אליהו בחור בספרו המתורגמן בשורש נסס וו'ל: בנס וקצף סיני. נתעצמו בו המלה מנחם בן סרוק ודונש בן לברש. כי על דעת מנחם הבי'ת היא שרשית של מלת בנס. ועל דעת דונש היא שמושית, ורש'י מורה לרברי דונש וכן רוב כל המפרשים שראיתי ואומרים שהוא והנס וועפים תרנם ואינון נסיין. ורואה אני את דברי מנחם מדבר כלם, כי מצאתי בתרנום של אסתר קצף בנתן ותרש, בנסו וקצפו בנתן ותרש. הרי שם הבית שרשית. ועוד בקהלת תרנום של וכנס הרבה. ובנסיס סיני חזי, ועוד אם היתה הבית של בנס שמושית היה ראוי להיות בנסס בשני סמכין. כי לא נמצא לישנא נסיסה בסמך אחת לברד כאשר תראה בכל אלה אשר הבאתי עכ"ל. הקורא יראה מהדוגמאות האלה אשר הבאתי עד כמה פלס מנחם כל דבריו במאנוי משפט וצדק, עד כמעט אין להרהר אחריי. ומי הוא האיש אשר יערב לבו לגזור אומר כי מנחם עשה ספרו שלא בשלימות? — (מכאן ואילך המשך דברי שר'ל).

ולא הספיק לרונש לשפך בו על מנחם. אבל שלח ספר השגותיו אל הנשיא חסדאי בן יצחק, עם שירה בת מ"א בתים, היא כמו דייקאציון לכבוד הנשיא ההוא, כבר הבאתי בנרס המד שביעי (עמוד ע"ש ו') תחלת דבריה וזאת אשר דבר בסופה על מנחם.

השבתי ספר. עלי פותר מפר. לכל אמרי שפר. במלים נחברים.

קרא למנחם מפר כל אמרי שפר, כאלו הוא הורם כל הלשון ומעית כל הכתובים. וזה באמת על וחמס לא יכפר, אף אם הוא לא אמרו אלא דרך הפלגת השיר. ועל זה אני קורא כמתהלהללה היורה זקום חצים וכותן כן איש רמה (ובענינו הרף) את רעהו ואמר הלא מצחק אני. ואמנם מה שהוא עון גדול מנשוא הוא כי שלח הדברים האלה לחסראי בן יצחק, כי זה היה אפשר שיגרם למנחם צרות רבות ורעות ואולי היה באמת סבה רחוקה לכל התלאה אשר מצאתהו. **הנה** זה חסראי בן יצחק בן שפרוש מצא חן בעיני מלך קרשונה, **עבד אלרחמן** המכונה **אמיר אלמומנין**, אשר מלך כחמישים שנה משנת חר'ג"ב (912) עד שנת רשכ"א (961),

מסבא קצת מן התיבות החסרות ושמותי אותן בין שני חצאי לבנה, ומקצתן הנחתו המקום חלק. אמר המעריך, בסוף ס' בית האוצר הוסיף החכם שד"ל תקונים והוספות, ובתוכם הוזכר כי שנה חצאי אחרי יגע ועמל לבאר תעלומות השירה הכתובה נגד דונש, להשלים בה ובה האותיות והתיבות שאכלו בה העש והסס, בא אליו ידיו המשכיל הר"ר ולמן ששערן (מערך מחברת הפרחון) הגיד לו כי הוא והר"ר מרזכי ביסליחם מצאו בליורנו כמה ספרים כ"י הפמונים ביד יורשו של המפורסם ר' משה בנימין פואה. איש ריגיו. וקנו אותם מידו, ומכרו אותם לביבליאטעק הגדולה שבני ברק פארמא, ובתוכם כ"י הכולל מחברת מנחם והשגות דונש והשובות תלמידי מנחם ותלמידי דונש, והוא הגיד לו כי השירה אשר בידו אינה אלא פתיחת תשובות של תלמידי מנחם, והראתה ההעתיקה אשר העתיק מן הכ"י ההוא, והנה שד"ל נתן שם לפני הקורא הלופי נוסחאות אשר מצא בין שתי ההעתיקות, ואני, להיות השירה שם נקודה ופלואה, אוציאה שנית במלואה.

ואלה דברי השירה

לגבור בתעודה ותורה התמודה
 מהרו בשמחות בכל ארבע רוחות
 ויבא שר נאמן ונטע הנעמן
 תמהרנה להיות משחקות כל פיות
 ותגל הערבה ותפרח בתנובה
 אשר מדי הלכים פעמיו בדרכים
 ועיר ההללה ביפי נבלה
 ושממו אבינוי בהעלם עינוי
 ומשלו הודים בלבתו בשרירים
 ושמנו עריצים והנגשים אצים
 לבלוע הונם (ד) וחילם והמונם
 והשתוממו כלם למען סר צלם
 אשר נפשם חיה וגם היה היה
 והסיר את סבלו לעמו גם חבלו
 ושבת נגש בו שברו מקרבו
 אשר אין בלעדיו ברחמיו וחסדיו
 והוא השם חיוי ישועה לפדויו (ו)
 הזכירים צאתם דרור מעבדותם
 בעת פנה אליהם בארץ לא להם
 וממרום הערה ישועה גם עזרה
 העמים בזר ועצמותם פור
 אלוה כל בשר הקימו להם שר

לאלף ביהודה שאו שלום הרים
 ופנו הארחות ועברו בשערים
 בימיו לא אלמן ישרון לדורים
 תרננה ציות ומדבר ויערים
 לראש כלה כי בא בשמחה ובשירים (א)
 מארות נחשבים והיו נקדרים
 לאחריו משפלה וישביה עכורים (ב)
 ולא ראו פניו מאירות כמאורים
 והיו פעבדים קנוים ומכורים (ג)
 וגברו היועצים ורבו הקושרים
 והאריכו לשונם ונהמו ככפירים
 ומקל את עלם גדלים וצעירים
 וכפלג כציה וגם מים קרים
 ונפשו ענמה לו ורחמיו נכמרים
 וגם מנע מכוא עליהם אכזרים
 שלחו לשריריו למחיה ומזורים (ה)
 ודליו ועניו בימיו נעזרים
 וגם נשאו אותם על כנפי נשרים (ז)
 והסיר מעליהם עבודת המצרים
 ועלימו נקרא אלהי העברים
 ובימינו גזר ים סוף לגורים
 להודיע מוסר להבין נמהרים

(א) ראש כלה הוא כנוי לגאוני בבל ראשי הישבות, ודונש בשירתו קרא כן לחסדאי, ואחריו החזיק גם מנחם, לבגלי התראות כמעט הולחו. (ב) עיר קרשובה אגלה ושוממה בצאתי מתוכה בשליחות המלך. (ג) במשך הזמן שהיה חסדאי רחוק מקרשובה, הישמעאלים היו מצירים לישראל בדבור ובמעשה. (ד) גם זו Licentia Poetica להשמיש היתר הנסועה בראש השור. וכן למשה ים סוף לגורים, האוינה עדי. (ה) האל אשר אין וולתו. שלא ברחמיו את חסדאי להיות למחיה לישראל. (ו) והאל הוא אשר שם חיוי של חסדאי לישועה לישראל. (ז) הגאולה שנאלו ישראל ע"י חסדאי היא כעין גאולת מצרים, וכל הרואה אותה יזכר יציאת ישראל מעבודת לחרות, ויזכור הזמן שחאל נשאו את עמו על כנפי נשרים, ופנה אליהם בארץ לא להם וכו' וגור ים סוף לגורים. כל זה הוזכר האל לעמו במה שהושיעם על ידי חסדאי. (ח) ה' הצליח דרכו של חסדאי שהלך

כט

הקדמה

וערב חין ערכו במנחת כפורים
לקצין גם קרנו עלי שריו הרים
בעזרת אל גבר בכל הגבורים
בלא חץ והרבות מדינות גם ערים
ושלף את חרבו וכלה הצרים
וגזע נתעבים ואכלי החזירים
ותפשי הצנה לפניו נבערים
ומחזיקי שלחים כלי קרב נחגרים
נמוגים ונמסים נפוצים נפזרים
ומפניו באים בנקרות הצורים
נדיבים יחלו לו כמו טל ומטרים
ומפניו עצרו במלים כל שרים
ומשכלו כלם ימששו כעורים
ותחת כף רגליו ילחכו העפרים
וגם כל מועצותיו כשואל באורים
מרפא העצמות גם חיי בשרים
למען רב שבלו עלי כל המורים
והאמת גורלו ולא שוא ושקרים
והצדק רצה ואוהב מישרים
דבר המשתרר עלי כל הפותרים
וחשב כי פרט וכלל באמרים
בשקלו העברית במשקלים זרים
ויהיו נפרצים גדרות נגדרים
והואל נא לחזות חכם כל היצורים
והט חסד עלי והוכח בדברים
יאזין אל שדי דברך במצרים
וגם כל איביך יהו כיקר כרים
מברכיך ברוכים וארריך [ארורים]

והצליח דרכו שלחו פר מלכו (ה)
נתן את חנו בעין מלך מנו (ש)
ואין דבר דבר בכל מקום עבר
ופתח בניבות ונעם מחשבות
גרש מחבו (י) לאם האל קבו (יא)
אשר הוים שכבים ודומים לכלבים
וצר מכל פנה בחכמותיו ענה
והלכים ברמחים לפניו הם שחים
ורכבי הסוסים הלא גם הם נסים
וכלם נחבאים מפחדים ויראים
אשר עולה עלה למעלה מהללו
למלקוש פה פערו ובדברו נחרו
וכחדו את שכלם וגם פיהם [נאלם]
וגם נהרו אליו ואל טוב מפעליו
והוא במליצותיו כקל במרצותיו
ומחיה לנשמות שפתיו בנעימות
לנכחו ולמולו למשכנם אצלו
וידעתי כי לא יהי עול באהלו
וחן שקר פצה לפניו לא ימצא
לבי יתעורר להשיב ולברר
וזהו הוא בן לבראט אשר לשוא ירט
לשון קדש הכרית אשר היא לשארת
אשר במ נתצים פתוחים וקמוצים
ובתשובות עזות השיבתי על זאת
ואל תבוז מלי וגם לפנות אלי
[האזינה] עדי אדני רב חסדאי
ויריב את ריבך ישמח אהוביך
וימין ארוכים שמורים וערוכים

בשליחות מלך קרסונה. (ט) אשר מנה אותו לקצין. (י) שם ה ב הנמצא באיוב ל"א ל"ג ענינו חיק, כמו בתרגום ירושלמי (שמות ד ו), אבל מנחם ורש"י ורמב"ע שירשהו לשון מחבוא, (יא) גם זה על דרך משוררי ישמעאל, והלילה איש יהודי לקל שום אומה בעולם.

השבת (כי ביום ההוא נראה שהיה מופנה מעבודת המלך, כי בימים ההם לא היתה עבודת בשר ודם פושרת מעבודת האל), ומיד בצאת דבר חמה מפיו, ויחלשוהו ממנו, ולא הניחו לו זמן לדרוש ולהקור וילכו ויבאו ביה מנחם, ויכו את מנחם ויקרעו את בגדיו וימרשו את שערו ובכשיל וכלפות את נהו השמו. מנחם אחרי התלאה הזאת כתב אגרת לחסדאי

אז משנאיו ומקנאיו נשאו ראש, ושמו לו עלילות דברים והלשינוהו לחסדאי, ואנחנו לא נדע מה האשמה אשר האשימוהו, וחסדאי מיד עלתה חמתו באפו, ובלי שישמע תחלה מענות מנחם והתנצלותו, ובלי שידרוש ויחקור היש לו עדים שיכזבו את מלשניו, שלח בו חרוץ אפו צברה וועם וצרה משלחת מלאכי רעים. וזכרה א כי המלשנים דברו אל חסדאי ביום

הקדמה

מאות שנה שחברה, וצרי לי כי לא יכלתי לברר מה היא האשמה אשר האשימו את מנחם, כי לא לנו הדור האחרון נכתבה האגרת, אך לאיש, אשר כבר ידע הענין, מלבד כי האגרת הזאת איננה הראשונה שכתב לחסדאי, כי כבר כתב לו מכתב אחר ובתחתיו התשובה אם העיית וכו'. ויותר צרי לי כי לא נודע מה נעשה בדניו, ואיך נפל הרב אם נתפסים עמו חסדאי אם לא, ודרך השערה ואמדת הדעת יתכן לומר כי מה שהאשימוהו בני דורו הוא עצמו הדבר אשר האשימוהו קצת אנשים גם בדורנו והוא שהיה מנחם קראי או נושא לדעת הקראים ובלתי מאמין בתורה שבע"ס.

ורכה ראשונה יש באגרת הזאת קצת מליצות שנראה מהם שהאשמה לא היתה דבר שיש בו מעשה. אלא דבר המסור ללבו של אדם. כי שם נאמר: אף כסוד ה' עמדה, אם תחת אלהים אהה, הבאתה עד תעלימות האדם וסתר מצפוניו תראה. הנגלו לך סודי לבנות וחקרי כליות תחפש. התרוש את רב איש ויצר מחשבות תראה? ולמשה הוא אומר. "ואלו הסכנת תעלומי" כל זה מביא לחשוב שהאשמה שהאשימוהו היתה סין הרברים השמונים בלבו של אדם. ולא שחטא בשום מעשה מגונה. ומה שהשיבו חסדאי אם העיית ואם לא העיית. אינו ראהו שהיה חטא במעשה, כי סוף סוף מחשבות אדם כל זמן שהן טמונות בלבו של אדם לא תודענה לאדם אחר, ובהכרח מי שמאשים את חברו על מחשבותיו צריך שייחס לו מעשה הרבור או מעשה הכתבה או מעשה אחר מאיזה מין שיהיה כי בלא זה מגני ידע מה בלב רעה? א"כ יפה כתב לו חסדאי אם העיית ואם לא העיית, והכונה אם העיית דבורך או במכתבך.

וזאת שנית. הרי אהא הגדול הוה עד להחריב ביתו לא יובן אם היה החטא אהת מכל חטאות האדם אשר יעשה לחטוא בהמה. ובפרט בישראל אחר הגלוה. אנוריות כזאת הוא דבר זר עד מאד. אבל אם היתה האשמה בעניני האמונה איננו רחוק שדבר זה יעיר קנאה וחמה גדולה עד להשחית. ובפרט בדורות ההם, הלא תראה בקבלת הראב"ד כי נשיא אחד שהיה בספרד בדורות ההם, שמו ר' יוסף. השפיל הקראים וגרשם מכל מצרי קשטיליה חוץ ממבצר אחד קטן שנתיך להם, מפני שלא רצה להרגם שאין דנים דיני נפשות בומק הזה. ור' יהודה הנשיא בן ר' יוסף הנשיא בקש מן המלך לבלתי תת לצדוקים (הם הקראים) פתחון פה בלא איך קשטיליה ויאמר המלך להעשות כן. ויכניעום ולא ולא יספו לשאת ראשם.

וזאת שלישית, מאמר: ואם אמור האמ

והוא לא דרש וחקר להוציא הדין לאמתו ולתקן את אשר עות, אבל כתב למנחם תשובה קצרה וזה לשונה:

אם העיית, כבר הביאותיך למוסר, ואם לא העיית, כבר הביאותיך לחיי העולם הבא. כלומר אם על לא חסם נעשת הלא האל ישלם לך שכר טוב בעה"ב, תחת מה שסבלת בעה"ז. ומי וכו' והגנב והוליסטים אשר לא יוכל לצדק את נפשו בתשובה כזאת.

מנחם בראותו את עצמו בחוסר כל כי נשבר ממנו מסה להם, כתב לחסדאי אגרת תחנונים מעורבת עם דברי תוכחה, בה יעיר כי חף הוא משפט, וכי משפט מעוקל נעשה בו ושהאל עתיד לריב ריבו ולעשות משפטו, ובה יתוכח עם חסדאי אשר כמה שנים שעברו באמונה, ואחרי מה שהביטוהו שלא ישכח לעולם וריוותו לעשות רצונו, עתה הטה אונו לקול שונאיו מוציא דבה, ודרך משפטו בלי חקירה ודרישה, ושלוהו מעל פניו והפילו במצולות העניות והדלות, וזאת היא האגרת אשר אני מוציא היום ממחשבים והעתקתה משני ספרים כ"י אחד נמצא בפארמא (De Rossi 1898) ואחד בפאדובה ביד ידידי ושאריו מודר"י רמשי"ג נ"י המורה לצדקה בקהל הקדוש הזה, והנה האגרת הזאת בכ"י פארמא כך כתוב בראשה: אגרת כתב אוהה מנחם בן סרוק מן הסהר אל הסנן חסדאי בן אסחק מראה לו מה שקרהו, ומבקש ממנו שיראה בעינו ויתיר מאסרו, ובכ"י פאדובה כתוב כך: כתב מנחם בן סרוק מן הסהר אל הסנן (וכו' כמו למעלה). וכל זה לדעתי אינו אלא שעות. כי בכל האגרת לא נזכר כלל שהיה מנחם בבית הסהר, אבל שהיה עני ורש, ובלתי יודע איך יתפרנס, גם מראה לו מה שקרהו לא יצדק, כי מנחם מוכיח על פניו העול והחוסם שעשה לו חסדאי, ואין דבריו כדאם המניד לחברו ענינים שאירעו לו. ובראש האגרת כתב: אשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ ובעצמות כל נביא וחווה, אשר תקרא כל הגליון הזה עד תמו, כלומר שהיה דואג שישליך חסדאי את האגרת מעל פניו, בלי שיגמור קריאתה.

[אמר המעיין, האגרת הנפלאה הנוכרת כבר נדפסה בס' בית האוצר במקום הזה, ואני ברעתי אם יחייני"ה בחמתו להוציאה שנית בס' השבועות ונשג והכרעות ר"ת.].
והשבח וההלה לא אשר וכני להוציא מאפלה לאורה, האגרת הזאת המפוארה, ולהעשיר הלישור והיהודית במרגלית יקרה. אשר אברה מקרבנו ונסתרה, והיא לא נדפסה אחרי השע

הקדמה

לא

הקרי שהוא לו בוי"ו, והוא אומר לו: ובפחרון הנה התרת את האסור ואסרת המותר, ואם היה מנחם קראי מה מקום להפשיה זו? ויותר מזה הרבר ברור מהשגת דונש על שרש מ'ל'ק, וזה לשונו: ופארת ומלק את ראשו ענין שהישיבה הוא אך שחיטת העוף, והענין הרע הנה הוא ענין ראש המינין ענין הדמזליק על תלמידי רבנן ועל החכמים הראשונים, והפארתים הקדמונים אשר

ראו עבודת המקדש בעולות וזבחים, ואמרו כי המליקה היא מלאכה וולתי השחיטה וכו', ומסיים: והתבונן ואל השגה בתורה אל וברחו, וכל זה לא יצדק לאמרו לאיש מקהל עדת הקראים, לולא יאמר אדם כי דונש לא היה יודע שהיה מנחם קראי, וזה רחוק, ואם תהיה השאלה אם היה מנחם נוטה לדעת הקראים אם לא? אף לזאת אשיב שלא היה, אם לא שנאמר כי רש"י ורשב"ם היו גם הם נומים לדעת הקראים, כי אמנם ראוי לידע ולהודיע ולהודיע כי הענין המבריל בין הקראים והרבנים אינו פירוש המקראות, ולא כל הרווף אחר הפשט הוא קראי או נוטה לדעת הקראים, ומי לנו נאמנים עם החלמוד רש"י ורשב"ם? והם פירשו כמה מקראות שלא על

דרך התלמוד? גם בעניני חק ומשפט כגון רש"י בספוק אדורי רבים להשות (שמות כ"ג ב') יש במקרא זה מדרשי חכמי ישראל, אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אפניו, ואני אומר לישבו על אפניו כפשוטו כך פתורנו? ורשב"ם בספוק המקריב אותו לא יחשבו לו (ויקרא ז' י"ה החכמים עקרוהו מפשוטו): אבל הענין המבריל בין התלמידים והקראים הוא המעשה, כי אנחנו התלמידים שומרים המצות על הדרך ששמרו אותן אבותינו ואבות אבותינו, על פי התקנות שנתקבלו באומה בכל דור ודור בהסכמת דור דור ומנהיגיו, על פי הכללים המקובלים ממש: והקראים היו מתהללים אנשים שמרדו במנהיגיהם ובאבותיהם, ובקשו לקיים המצות על פי לשון הכתוב בלבד, כלומר לפי מה שחשבו כל אחד מהם שהיתה כוונת הכתוב, ומי לנו רבני כשר ונאמן מבעל הכוונה? והוא (מאמר ג סי' מ"א) כתב שיתכן להודות לקראים כי שמחירת השבת הכונה על שבת גראשית, ושאמנם קצת מן השופטים והסנהדרין חשבו שלא הזכירה התורה השבת אלא דרך משל, ואמנם הרשות ביד האומה להחל חרמש ביום שחרצה, והם (השופטים והסנהדרין) קבעו שיהיה הקציר ביום שני של פסח, הרי לך מפורש כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה.

והנה מנחם בן סרוק אולי היה הראשון ברורו שהרגיש בחלוק הנה שראוי להלק בין המדרש והמעשה, ועם היותו תלמידי נאמן, לא נמני

ים הוא ראוי להלל" אצ"ש שהוא מאמר קטוע, הנה אם היתה הרבה ענין כפירה באמונה, יפה יובן שיאמר שראוי להלל יום השבת משום ער לעשות לה', לבלתי יודון עור אחרים לפרוק מעליהם על תורה שבע"פ, אבל על גזוב רצוח ונאוף וכיבוא אלא, לא יובן אך יאמר שראוי להלל יום קדש לתרת ענישו בראשו ולא יוכלו להמתין יום אחד.

וזאת רביעית, מנחם אומר: כי גרשוני היום מהסחפה בנחלת ה', וזה יצדק אם חשבוהו כמין וכופר, ולא יצדק אם חשבוהו לאיש שעבר עבירה אחת.

והחמישית וגדולה היא אלי, היא אחרי שהיה מנחם חכם גדול ויצא שמו עד למרחוק, איך יתכן שמפני שכעס עליו הסדאי יפול בעניות ודלות ולא ימצא מקום להתפרנס בעמלו? אבל אם הוציאו עליו שם רע שהוא כופר מין ואפיקורוס, או הרבר מובן מרוע לא היתה חכמתו עומדת לו למצואו? די מחיתו, כי מי (ברורי'הם) למד תורה מפי אפיקורוס, או יקרבוהו אליו להחיותו בשום ענין? ואמנם מלאכת המסחר כבר עוב אורה מאו יצא מארץ מולדתו.

ואם אמת היה הרבר הנה וההשערה הזאת שאני מרמה מאמון דעתי, על אודות האשמה שהאשימו את מנחם, או תצא לנו חשובה גם לשאלה האחרת והיא: מה נעשה בדינו, ואך נפל הרבר? כי הנה הרבר קרוב לודאי שנחשיים לו הסדאי, והרבה אשר הוציאו עליו נחבשלה והקול אשר יצא עליו פסק, ונשאר מנחם בהזקק נשרות שאם אין אהה אומרי כן, לא יובן איך נחפשו ספרו כל כך, בלי שימצא אחד בין הקדמונים שיאמר עליו: לא לנו הוא כי אם לצרינו.

ונבא עתה אל גוף השאלה, אם היה מנחם קראי אם לא, ונאמר כי היותו מנת הקראים הוא שקר שאין לו רגלים, שהרי הסדאי עצמו אין ספק שלא היה קראי, שאם היה קראי לא היה הראב"ד מוכירו לשבח, ועוד הנה שם (בקבלת הראב"ד) ראינו שהיה אהב את ר' הנוך וכל ימי הסדאי אל היה אדם בעולם יכול לחלוק על ר' הנוך? ואם היה הסדאי אחר מקהל התלמודיים? לא היה מקרב אליו אחר מן הקראים כי חויבה היתה זאת בימים ההם, ועוד ראה ברורה שלא היה מנחם מנת הקראים, כי הגדה יודע כי רבינו בעטירה התקומם הרבה בספריו נגד הקראים, והם ג"כ שונאים אותו ומתקוממים נגדו בספריהם הרבה, ובספר ראינו למעלה כי מנחם הזוכיר בספרו את ר' סעדיה בכבוד גדול, ועוד הנה דונש בתחלת השגותיו, תופש אחרו על שהביא אשר לא יעדה. אשר לא כרעים, אשר לא חומה, עם כל שאר לא, ולא חש אל

הקדמה

בלתי סתומה וחתומה כמוה והיא הקירת ארץ מולדתו וארץ מגוריו.

והנה ראב"ע בתחלת ס' מאזנים קורא את מנחם בשם ספרד'י ואחד מגדולי חכמי הדור כתב כי כאן אין כוונת ראב"ע על ספרד ממש אלא על אפריקא הצפונית, והביא ראיות כי כל בני ישראל השוכנים תחת ממשלת הישמעאלים היו נכללים לפעמים בשם ספרד'ים, ואמר כי אולי היה הכנוי הזה רק להבדיל ביניהם ובין השוכנים בארצות אדום (אשכנז צרפת ואיטליה ממשלת הנוצרים), וזה אמת, גם כי צריך להוסיף ולפרש כי כנוי ספרד'י היה כולל כל יושבי ארץ ספרד, יהיו תחת ממשלה שחיו (כ"ר) יהודה הלוי שהיה בקשטיליאה אשר תחת הנוצרים נכלל תמיד בין הספרד'ים, וכמהו רבים), ומלבד זה היה כולל נ"כ אנשי שאר ארצות אשר ביד הישמעאלים, כי אלו ואלו היו בקאים בלשון ישמעאל והיתה להם קולפור מיוחדת, נבדלת הרבה מאותה של היהודים אשר בארצות אדום, אבל ראב"ע בהזכירו (בתחלת מאזנים) שמות המדקקים אשר קדמוהו, איננו נושא על שפתיו שם ספרד'י להוראה זאת, שהרי דונש בן לברש ור' יהודה חיגו לא קראם ספרד'ים, אלא קרא כלל אחד מהם בשם "מערבי ממדינת פאס" ואח"כ הזכיר חמשה מדקקים בשם ספרד'י, והם מארץ ספרד ממש, אחד מעיר קרדובא, אחד מעיר גראנדה, הניח משולשולא ואחד מסקספא' ונדחק החכם הל"ל לומר כי מנחם היה מערבי ולא ספרד'י. כפי שהיה דברי ראב"ע אמורים על סדר הגוף ולא כאשר יעלה המזל. כי הנה חשב החכם הנכבד ה"ו כי ראב"ע שמר סדר הזמנים וגם סדר המקומות, ולשיקף הזכיר תחלה המזרחי (רבנו סעדיה, חכם אחד ירושלמי, ור' אדונים הבבלי), ואחריהם המערביים יושבי אפריקא (קוריש, סרוק, לברש, חיג), ואחריהם הספרד'ים (גאנז, גבירול וכו'). אך אהבתו את הראב"ע הביאתו ליחס לו סדר יפה אשר לא עלה על לבו, כי הנה הוא הביא את רבנו האי בין המזרחיים (כמו שהיה מן הראוי), אלא אחרי המערביים וקודם הספרד'ים, ודבר זה הורם כל הסדר אשר בקש החכם ליחס לראב"ע.

ונשוב אל מנחם ונאמר כי האגרת הכתובה למעלה מוכיחה בנידור שהיה יושב בעיר קרדובא אצל חסדאי, ולא זו בלבד אלא (כאשר העירני בני כבודי אהב גר ה"ו) 'מתוך האגרת הזאת יש ראיה ברורה שגם תחלת ישיבתו של מנחם (קודם בואו אל קרדובא) היתה בספרד ולא באפריקא, כי הנה מנחם בהזכירו לפני חסדאי איך עזב את ארצו ומהר לבוא אליו לעשות רצונו אמר "לא אחרו חרבוני קיץ, ולא מהמהו פעמי

מדרוך אחי פשוטן של מקראות אפילו במקומות שיש בהן נפקודא לענין דינא, כגון בענין מצות תפילין שנחב (בשרש ט"ף) וז"ל: ופתרון והיו לשוטפות בין עיניך כה הוא וכה ענינו, שויתי ה' לגנדי תמיד, וכה הוהיר משה את ישראל באמרו והיו לשוטפות בין עיניך, עמי שית אמרי נכה פניך וחקותי מול עיניך' ואל תשכה את הדברים אשר ראו עיניך, לבעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, הוא אשר דבר שלמה בספר משליו קשרם על גרונותיך כתבם על לוח לבך." ואחריו החוקק רשב"ם וכתב (שמות יג ט) לפי עומק פשוטו, יהיה לך לזכרון חסיד' כאלו כתוב על דך' כעין שימי כחותם על לבך." ואע"פ שזה ודאי איננו אמתה כוונת התורה כי אין מדרך התורה לדבר במשל, ונפרש בדבר זה שבמקומות אחרים כתוב אצלו וכתבתם על מוונות ביתך ובשערך, שכל מי שיש לו חך יבין שאיננו דרך משל, אלא כמשמעו, א"כ גם הפוטפות אינן משל: מלבד כי בגולת זה כבר יש לנו מצות הציצית שהאריכה התורה בפרשיה באופן שאי אפשר לחשוב שהמאמר דרך משל, ובא זה ולמד על זה שכונת התורה היא ממש שנעשה לנו סימנים שהיה צמנו רוב עתוינו, וזכירנו חורת ה': ומלבד כי הפרש גדול יש בין המליצות שבאו בתורה בענין התפילין, ובין המליצות השיירות הנמצאות במשלו ושיר השירים, כי באמרו שימי כחותם על לבך, אמר כחותם בכ"ף והכוונה כמזכרת שהוא דרך משל, וכן כתבם על לוח לבך הכל רואים שהוא משל, כי מה הוא זה לוח הלב, ואיך יכתוב איש על לוח לבו? אבל מצות תפילין נפלה בתורה כמה פעמים, ובשום מקום אין בה כ"ף אלא למ"ד (לאורת לשוטפות, לא כאות כשופפות), ובשום מקום אין בה דבר שירמוז היות המאמר דרך משל, כי לא אמר וכתבתם לארת על לבך, או על ירך' או בין עיניך' רק אמר וקשרתם' וכשהזכיר מוונות הבית, שם הזכיר לשון כתיבה, להורות כי כאן מנחם שריים כהויות' מכל מקום כשנדמה בעיני מנחם שהמקרא הוא דרך משל, לא נמנע מלפרשו כפי מה שחשב שהוא פשוטו ואמתה המכוון בו, ומעולם לא עלה על דעתו להיות בזה מקהל הקראים המזרחיים בדברי רז"ל, או להיות בזה מחוקק דיהם, כמו שלא עלה על דעתם של רש"י ורשב"ם בכל מקום שנזכר מפרושי חכמי המשנה והתלמוד.

ור"י בזה על הקרת האשמה אשר האשימו את מנחם, אשר אין הוחלת לבררה מכל ספק עד אשר יקרה ה' לפנינו מכתבים אחרים ממנו, מאוהבו או משונאיו, ונבנה להקירה אחרת

הקדמה

לג

והמליץ אמיץ וחוק, אחד מאבות חכמת הדקדוק, הראשון אשר אסף מלות כל המקרא וסדר ובאר אותן בליקסיקון, ואולי הראשון בקהל עדרת התלמודיים אשר התאמץ לפרש המקראות על פי פשוטם, בלא משוא פנים לדברי הקדמונים, חזי נפשו צרורה בצרור החיים בלחיקת המשכילים מצדיקי הרבים, וישנח שם אה כל עמלו ואה כל אשר הרעו לו משנאיו ומקנאיו ושמיו הטוב יבורך וישנחה לעד בפי כל דורשי לשון הקדש וכל אוהבי הנחת פשוטן של כתובים וכל מכברי רש"י ורשב"ם, כבוד וגדולה יחנו למנחם שהיה רבם, כי כיספרו למדו רוב חכמתם בדקדוק ומספרו קנו אהבת חקירת פשט המקראות *

סופה וסער, ולא בוששו צערי חנורי שלח ולא אחווי הרב"י ואם היה שבא מאסריקא י היתכן שלא יאמר שעבר ביים הגדול, וסננת ההליכה ביים לא מנעתו מלכת אליו? אבל אם היה מנחם ספרדי ממשי או דבריו נכונים ומדויקים, כי ידוע הוא בספרי תכונת הארצות כי בקצת גלילות מארץ ספרד החום כנר מאד, וגם בקצתם נושב לפעמים רוח חם ומוזיק מאד, ובקצתם נושבות בקיץ רוחות אחרות גדולות וזוהקות, המונעות הצלחת קצת מיני פירות, הרי לי מה שהזכיר חרבוני קיץ וסופה וסער, הוא מריוק מאד. **נעתה** יבא שלום ינוח על משכבו מנחם בן יעקב ממשפחת סרוק הספרדי, המשורר

* עדי כאן דברי החכם שד"ל, ואחרי חתימי כל דברי ההקדמה בא לתיי מסר קטן בשם גדולי קדומים אשר לוקט וחובר מאת החכם רז"ל דוקעס פדוס הטיבר שנת ה'ר"ג, בספר חוה אסף המחבר הרבה מחכמי ישראל הקדמונים אשר התעסקו בשיב לשון הקדש, ובתיכום הזכיר את מנחם ודונש ותלמידיהם, ואחרי ראיתי כי נמצאו בו דברים ערבים לאוזן שומע, אמרתי אעתיק מעט מפני הנוגע לחכמים האלה, וככה דברו בעמתי § :
מנחם בן סרוק, לפי עדות ר' משה בן עזרא בספרו הערבי נולד החכם בעיר טורטווא במדינת ספרד והלך אח"כ לעיר קורדובה. הנשיא הסדאי בן יצחק הביאו לשם והיה לו לאהב בראשונה ואח"כ נהפך לו לשונא. והנה אם גם לא נדע סבת שנאתי יאם צדקה או אין, נכמרו רחמי הקורא אגרות מנחם אל הנשיא ריש כל העל מנחם, ויתעצב אל לבו כי הנשיא שפך בנאוה חמתו עלי. ודבריו המשורר ר' משולם בן שלמה דפירו יעמדו לפנינו.
לא יסבלו מן הגדולה גאוה, הסובלים מן הכסיל אולת.
ואת אשר דבר החכם דוקעס בספרו ה"ל על דונש בן לברט, ותלמידיו מנחם ודונש אוכיז בעו"ה בפתיחתו לספרי דניש ור"ח.

באור איזה מלים אשר השתמש בהם מנחם בספרו.

- אין למלה דמיון בתורה * כונתו על מלה בודדת או זרה .
 גזרה * שרש או מקור .
 דת * תורת משה .
 ועתה * לפעמים השתמש בה להורות על ועוד עיין סוף שרש דו .
 חלוף * אופן אחר .
 להסב * הוא מה שיאמרו המדקדקים האחרונים לבנות , או לאמר , או לשנות .
 לספר * להשתמש כמו בפעל , (קאניונירען) .
 מחוה * מאמר או המשך . מחללקה , הוראה פרישת לשרש .
 מלאכה * שמוש , שעל פיה תשתנה כונת המלה .
 מ"ם מן * תמיד השתמש בה אחרי מלת קרוב , כמו בשרש זמן קרוב מעת , פ"י ענין ומן
- קרוב לענין עת .
 מעלה * כלל מכללי הדקדוק , או טבע .
 מקרה * לעת מקרה / פ"י לפעמים .
 מראה * באור או אופן .
 משנה * כונתו במלה הזאת על כל המשנה והנמר' .
 משפמ * הוא משקל , משפש חנוך כמו שכול , פירושו משקל חנוך כמו משקל שכול .
 עלה * אם בא בבנין נפעל כונתו על הסרה , מן ובהעלות הענין , ועם בקל הוא על יה כפשוטו .
 ולפי זה יש לקרוא בצד י"ב ע"ב בצרפך המלין לעת מקריהם יעלו התוין , אבל התוין אשר לחאבתי הוא אחזו במלה אחיות עיקר ע"כ יעלה עמהם .
 קרובי ענין * שמות נרדפים .
 תורה * כל כ"ד ספרי קדש .

יתר המלים הבאים בספר יתבארו על מקומם בתוך ה מ ב א ר .

קרא	תחת	שורה	עמוד	בה
א	א	15	הוציאי	הוציאי
ב	ב	14	ואחורי	ואחורי
ה	ה	I	מלבד	מלבד
י	א	17	בניתי	בניתי
י"ב	ב	34	מכל צד	מכל צד
י"ד	א	11	מענין	מענין
י"ז	י"ז	30	מקורו	מקורו